

RUDBECKIUS

400 år av förändring som format det nutida Sverige

De fattigas biskop

– och de värnlösas beskyddare

Campus Rudbeckius

– en mäktig samhällsvision

Malin Carlsdotter Hising

– chefen i biskopsgården

Rudbeckius trädgård • Det levande biblioteket • Renässansbiskop och kartfreak
Förvaltaren och förnyaren • Guldalken i Västerås domkyrka • Stolbova-avtalet
Rudbeckius och religionsfrågan • Häxprocesserna och Nicolaus Rudbeckius

Svenska kyrkan

Rudbeckiusåret!

Ständigt denna Rudbeckius! – Det kan många stämma in i som fördjupar sig i svenskt 1600-tal och som undersöker grundläggningen av den svenska välfärdsstaten. Johannes Johannis Rudbeckius har satt avgörande spår inom många områden: Han grundade den svenska folkbokföringen, och han startade den första flickskolan och det första gymnasiet. Han var tidigt ute inom kulturvården, liksom inom annan vård och omsorg.

Under Rudbeckiusåret högtidlighålls att det var år 1619 som Rudbeckius anlände som biskop till Västerås stift. Året efter gifte han sig med Malin Hising från Fellingsbro och tillsammans var de under de följande 27 åren drivande i den förnyelse som på så många sätt har påverkat

Sverige. Det som skiljer Rudbeckius förnyelsearbete från me-

toderna i till exempel södra Europa, är att han hade

geografiska, territoriella enheter som bas. Han utgick från socknarnas indelning och där lade han

ansvaret för vård, omsorg och skola. Så är det fortfarande i Sverige även om socknarna

har lagts samman till större geografiska enheter och kallas kommuner.

Musik, matematik, språk och filosofi var andra viktiga områden i den Rudbeckianska förnyelsen. Under hans tid blir Västerås en betydande musikstad med domkyrkan som mittpunkt.

De modiga visioner Rudbeckius satte i verket, har framtidsstyngd också i vår tid. Därför handlar Rudbeckiusåret lika mycket om framtiden som om historien och samtiden. 🍷

Mikael Mogren
Mikael Mogren

◀ Porträtt av Johannes Rudbeckius
Tillskrivs Johan Frittz 1643-44
Västerås stad
Foto: Per Groth

Porträtt av Malin Hising ▶
Tillskrivs Johan Frittz 1643-44
Västerås stad
Foto: Lasse Fredriksson

De fattigas företrädare

Första gången Rudbeckius klev in i mitt liv minns jag precis. I januari varje år brukade pappa åka på Hindersmässan i Örebro och jag fick följa med. Vi började alltid ute på Nerikes Maskin i Ormesta, för där ville pappa se de senaste jordbruksmaskinerna. Där träffade han bekanta och där drack de kaffe. Jag fick en festis och mariekex medan pappa slog sig i lag med nya och gamla bekanta.

Text: Mikael Mogren

– Jag visste att det kunde bli långa samtal när bönder träffades, så jag hade garderat mig med en bok. Jag gick på mellanstadiet, kanske i femman, så det var en bok om Närke. Till slut gick jag före in i bilen och satt i baksätet och läste medan pappa pratade utanför på parkeringen. Kapitlet jag hade slagit upp handlade om kända närkingar. Där fanns en målning på en man med långt skägg och han hade varit biskop i Västerås, läste jag. Han var också grundare till en lång rad viktiga institutioner i Sverige som skola för flickor, folkbokföringen och gymnasiet. Det stod att han hette Johannes Johannis Rudbeckius och var född i Ormesta by i Almby socken i Närke.

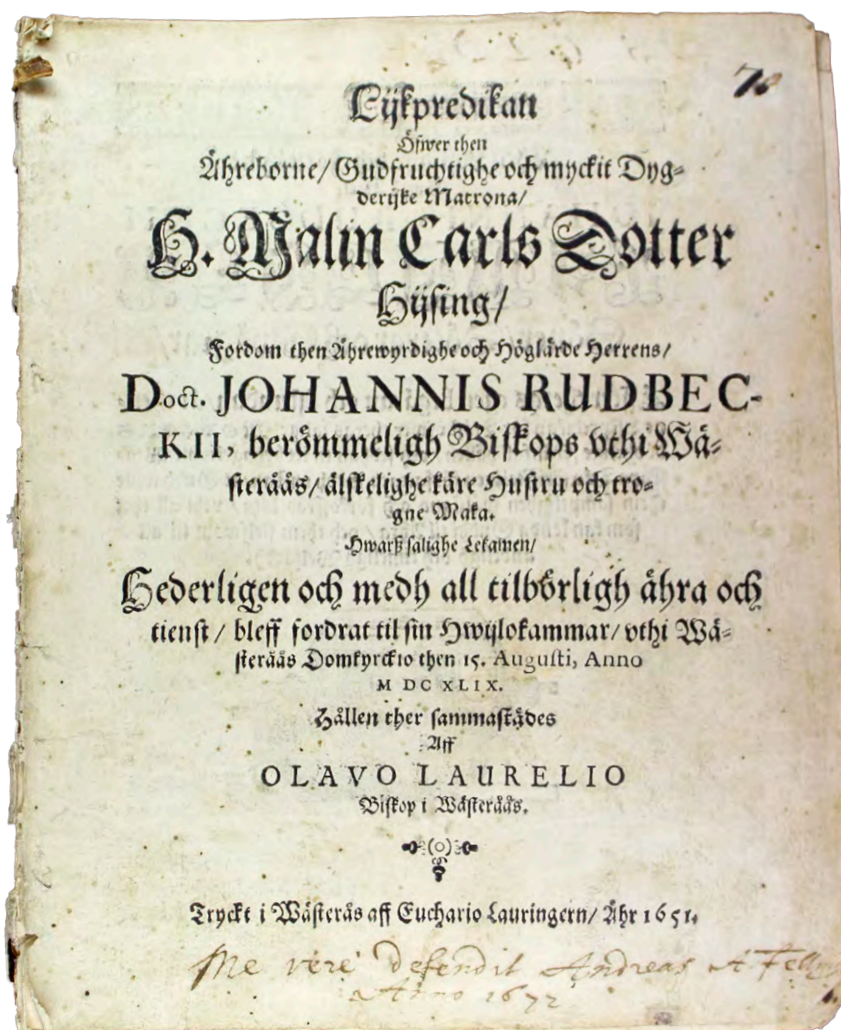
– Ormesta by, är inte det här? tänkte jag och såg plötsligt bondbyn som omgav Nerikes Maskins asfalterade parkering. Jo, det var det. Jag befann mig i Ormesta by när jag just läste om Rudbeckius. Här var det han föddes år 1581. Här var platsen.

Det där med att en plats är påverkad av personer ger en särskilt tyngd åt geografien. På latin heter det *Sensus Loci*, platsens känsla. Platser förmedlar känslor när vi får veta om de människor som levt där. När jag flyttade till Västerås och började upptäcka Västerås stift, fick jag snabbt en aning om stadens och stiftets speciella känsla. Kombinationen av att stå stadig mitt i historien och att samtidigt vara i framkant, det är en anda som präglar både Västerås stad och stift. Att vara hungrig på framtiden när man är rotad i historien, det är min djupaste känsla av Västerås stift: Kyrkbåtar i Siljan och High Tech på ungdomsgudstjänsterna, folkdräkter och hip-hop, den mixen blandar sig just här. Min känsla av Västerås stad och stift, den har ett namn. Det namnet är Rudbeckius. Den femte september 2019 har det gått 400 år sedan Rudbeckius år 1619 anlände till Väs-

terås. Då var han änkeman och barnlös, 38 år och med erfarenheter från skilda håll. Åren innan hade han varit professor i matematik, genomfört en ny bibelrevision, fungerat som Gustaf II Adolfs själasörjare, stridit och kämpat som rektor för Uppsala universitet, och mäklat fred. Fred hade han knappast uppnått vid Uppsala universitet, för där går han till historien som en av de mest konfliktyngda rektorema genom historien. Freden gällde Ryssland. År 1617 hade Sverige utvidgats med Ingermanland och Karelen, som var tidigare ryska provinser där det bodde en stor rysk-ortodox befolkning. Det var Rudbeckius som skrev dokumentet vid freden i Stolbova och det gäller fortfarande

som ett de tidiga ekumeniska deklarationerna i Västerlandet. Segrarmakten Sverige garanterade nämligen religionsfrihet för områdenas ortodoxa invånare. Enligt dokumentet

Försättsbladet till Malins likpredikan. I likpredikan som hölls vid Malins begravning får vi veta att hon var bokligt lärd och gärna läste. I jämförelse med sin man hade hon socialt övertag. Hennes familj bestod av prostar och rektorer, betrodda män med höga utbildningar. Johannes var bondegrabb från Närke och släktens bakgrund var danska invandrare från byn Rudebaek på södra Jylland.

skulle ortodoxa bekännare få behålla sina präster och fira sina mässor utan inskränkning. Till och med klostren fick finnas kvar.

I vår egen tid där religion och konfession hamnat i storpolitikens centrum, är det viktigt att påminna om dokument som det från Stolbova. Ifall IS i sin blodiga framfart i Mellanöstern hade följt riktlinjerna från Rudbeckius, skulle mycket ha varit annorlunda just nu. Det vet dagens ortodoxa orientaler; eftersom det är dessa kristna som ofta har fått fly från sina hemländer. När den syrisk-ortodoxa Patriarken Ignatius Aphram II av Antiokia och hela Östern besöker Sverige, har han valt att komma till Västerås. Söndagen 30 september önskar han att be vid Rudbeckius grav. Därefter öppnar han Rudbeckiusutställningen i domkyrkan. Därmed inleder patriarken Rudbeckiusåret. Statyn av Rudbeckius står i gyllene snittet på Domplatsen mellan biskopsgården och dom-

kyrkan. Statyn avtäcktes 1923 till trehundraårsjubileet av att Rudbeck öppnade Sveriges första gymnasium, dagens Rudbeckianska gymnasium. Carl Milles heter skulptören och han har mättat den med symboler: Högst upp lyser och glittrar Nådens sol och längst ner står en högstämd devis som berättar om biskopens bedrifter i en stegrande värdeskala som slutar med det viktigaste: "...de vämlösa beskyddare." Det stämmer verkligen och det märks tydligt att han satte vämlösa och utsatta människor i centrum för sitt uppdrag. Om inte annat så framgår det av hans dagbok: Den består till stor del av listor

där han skriver upp alla behov som skulle åtgärdas. Det är medellösa änkor i Vika socken, föräldralösa barn i Leksand, pengar till lärare, tak till fattigstugor och så vidare. Bronstung och stadig i sina höga kragstövlar står den gamle biskopen som staty och vakar över de utanförställda, tilltufsade och mest utsatta i det vidsträckta stiftet.

Däremot tänkte inte skulptören på Rudbeckius fru. Hon har inte fått någon staty, men i vår tid är Café Malin uppkallat efter henne. Under sitt första år som biskop i Västerås var Rudbeckius ensamstående. Då uppvaktade han Malin Carlsdotter Hising, som var dotter till prosten i Fellingsbro, ett av landets rikaste och mest eftertraktade pastorat. Malin hade fått lära sig att vara husmor och chef för ett stort hushåll med både anställda och daglönare. Hon kunde föra lärda samtal likaväl som hon kunde kavla upp ärmarna och hugga i. Av den likpredikan som hölls när hon begravdes får vi veta att hon var bokligt lärd och gärna läste. Hennes familj bestod av prostar och rektorer; betrodda män med höga utbildningar. Johannes far däremot, var bonde och stadsskrivare i Örebro. Släktens bakgrund var danska invandrare från Rudebaek på södra Jylland.

Vid 17 års ålder blev hon biskopinna i Västerås och hon var förmodligen lika skicklig att föra initierade samtal med professorer från Tyskland som att ta hand om råmjölken när en ko kalvat. Det var sådant en prost-dotter skulle kunna. Hon blev mor till elva barn under sina 27 år i biskopsgården. Att hantera social kontroll hade hon säkert fått lära sig den hårda vägen under barndomen i Fellingsbro, där hela bygdens ögon var riktade mot prostgården, och det hade hon nytta av i Västerås. I varje steg under resten av sitt liv var hon påpassad av husfolk och stadsbor; iakttagen som om hon varit en kunglighet. När hon anlände till gudstjänst eller torgmarknad, var det ingen som undgick henne. Det finns ett bevarat porträtt av Malin Carlsdotter Hising. Det hittades på 1930-talet och låg hoprullat på vinden till Västerås läroverk. Där är Malin klädd i en mörk dräkt som skimrar av sammet. Hon har ett pärlemorvitt sidenförkläde och en stor rundkrage enligt tidens mode. På huvudet bär hon en vid huvudbonad som täcker allt hår. Händema är knäppta som till i bön och det är sannolikt en bönbok hon håller i sina händer. Det mest anmärkningsvärda är guldets. Hon har fyra ringar med ädla stenar; ett treradigt guldhalsband, ytterligare ett halsband på bröstet, och tjocka länkar om både handleder och midja. Gick hon runt i den där utstyrseln var det

Tillhör Västerås stadsbibliotek, stiftsbiblioteket. Foto: John Rothlind

Foto: Wikipedia

Foto: Lasse Fredriksson

ingen som behövde tvivla på hennes ställning i samhället. För ställning hade hon. I likpredikan berättas om hennes förtjänster som mor; kristen och ledare. I hennes chefskap för det stora hushållet med de elva barnen och dalfolkets och västmanlänningarnas alla förväntningar; var hon också en andlig ledare. I likpredikan får vi veta att hon undervisade biskopsgårdens folk i kristen tro och ärligen såg till att deras kunskaper förhöjdes av församlingsprästen. "Til samma Enda hafwer hon ock dagheligen dags hållit Morgon och Aftonböner uthi heela sitt huus närvaru medh största Andäctigheet och Gudheligheet."

Det behövdes ett stabilt hushåll för att klara av den verksamhet som Johannes Rudbeckius satte igång. Sveriges första skola för flickor drevs i bostaden, sannolikt med Malin som rektor. Även konflikterna som biskopen drog på sig måste ha krävt rejäl stöttning från den närmaste omgivningen. Biskopen var helt orädd för att tala överhet och stormän till rätta. Det gick an så länge Gustav II Adolf levde, för kungen höll sin själasörjare om ryggen. Efter kungens död i Lützen 1632 var biskopen lovligt byte och Sveriges rikskansler och egentliga regent, Axel Oxenstierna på Tidö, blev alltmer hans motståndare. Efter många långa år av krig, förde biskopen de fattigas och krigströttas talan i riksdagen. Samtidigt gick han emot Oxenstiernas idéer om hur kyrkan borde styras. Rikskanslern ville införa ett nationellt råd med adelsmän som skulle bestämma i kyrkans frågor. Rudbeckius svarade med ett absolut nej och han sa rakt ut att varken kyrkan eller landet behövde något adelsstyre. Kyrkan skulle inte styras av någon aristokrati, menade biskopen. Kraschen mellan Rudbeckius och Oxenstierna blev total. Den var som när två noshörningar på avstånd står och frustar mot varandra och laddar upp för en galopp där de med huvudena före springer rakt in i varandra. Marken

skalv omkring dem efter drabbningen. Adelsstyret i kyrkan införs aldrig. Rudbeckius blev heller aldrig tillsatt som ärkebiskop.

Idén med aristokrati som styrelseskick har sina rötter hos Aristoteles. I sin filosofi var Rudbeckius annars aristoteli-ker; och han stod i den stora bildningstradition som tar sin utgångspunkt i Aristoteles skrifter. När Aristoteles i sin bok *Metafysiken* talar om substansen som något föränderligt och blivande, tillämpade Rudbeckius det på skolbarnen. Barnen hade en substans som kunde förändras och det skedde genom bildning. Genom undervisning skulle barnen förvandlas till bildade varelser.

Det är som välfärdsstatens grundare Rudbeckius framför allt förtjänar en plats i historieskrivningen. När han år 1619 vigdes till biskop kom han till ett stift i svår misär: Befolkningen var präglad av krig och amod. Organisatoriskt låg det mesta för föfot, till och med domkyrkan var rejält förfallen. Ur eländet organiserade Rudbeckius skolor; fattigvård och fortbildningar; kulturminnesvård, musikundervisning och pensioner. Förutom alla insatser inom vård, skola och omsorg, lade han grunden till Sveriges folkbokföring.

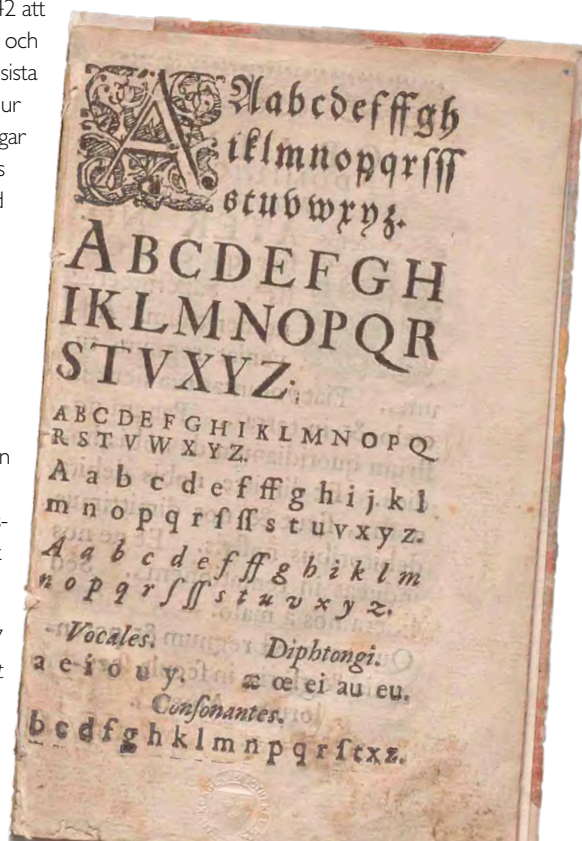
Sina sista år i livet var han uttröttad av arbete och konflikter; idag skulle vi kanske säga utbränd, och han plågades av både njur- och gallsten. Därför begär han 1642 att få avgå, men stiftets präster protesterar och hävdar att de vill behålla sin biskop. De sista två åren kommer Rudbeckius inte upp ur sängen och domkapitel och prästvigningar måste ske i hans sovkmammare. Johannes Rudbeckius avled i Västerås biskopsgård den 8 augusti 1646 och begravdes i sin domkyrka. Hösten 2018 renoverar Västerås stad Domplatsen framför domkyrkan. Gatstenen kommer att läggas i mönster som den Nådens sol Rudbeckius ofta använde som sitt sigill. Samtidigt kan mönstret tolkas som en rudbeckia. I den generösa rabatt som blommar mot biskopsgårdens sydvägg ut mot Biskopsgatan har vaktmästarna Sirpa Lundquist och Stefan Berglin planterat ett hav av

Johannes Rudbeckius gav år 1637 ut en ABC bok. Kungliga biblioteket

brandgula rudbeckior: Rudbeckia Laciniata heter blomman på latin och namnet fick den av Carl von Linné. Det var Linnés hyllning till två lärare och förebilder; far och son Olof Rudbeck den äldre och den yngre, som var barn och barnbarn till Malin och Johannes.

Genom rudbeckian sprider sig minnet av det gamla biskopsparet i Västerås stift över världen. Jag var i USA och skulle köpa en blomma i en handelsträdgård. Där såg jag direkt rudbeckior vid entrén och jag frågade trädgårdsmästaren vad de blommorna heter på engelska. Hon svarade: – Rudbeckia, of course. 🌻

Malin Hising

biskopsgårdens arbetsledare

I all historieskrivning har hon dolts i skuggan av sin man. Han som med oknäppta kängor och gjuten i brons står på sin piedestal utanför domkyrkan i Västerås. Men vem var hon egentligen, Malin Hising, biskop Johannes Rudbeckius hustru och livskamrat?

Under Rudbeckiusåret kommer Mariann Ytterberg att vid några tillfällen gestalta Malin Hising. Därför blev det möjligt för Västerås stifts Magasin att genom Mariann få en, om än fiktiv, ändå personlig intervju med Malin Hising.

Text: Pelle Söderbäck Foto: Åke Paulsson

Prästdottern från Arboga var bara 17 år gammal när hon gifte sig med Johannes Rudbeckius. Han var 39 år, änklings och barnlös, och det sägs att han behövde en biskopinna till det stora huset mellan domkyrkan och ån. Kanske skulle man kalla det ett resonemangsäktenskap?

– Ja, det var det nog. Jag vet inte riktigt hur allt gick till. Min far, Johannes och Axel Oxenstierna kände varandra väl. De hade studerat tillsammans i Tyskland. Men det växte fram en innerlig kärlek mellan Johannes och mig, han behandlade mig med jämlikhet och stor respekt. Johannes var en ovanlig man, han valde inte sina strider. Ett varmt hjärta för de fattiga, ständig kritik mot överheten. Det var också detta jag beundrade och älskade honom för.

Malin Hising var äldst i en skara av 16 barn. Pappan var kyrkoherde och rektor och precis som sina bröder fick hon en utbildning i hemmet; "min pappa såg mig som begåvad och vetgirig". Kanske var det därför hon tidigt fick tanken på en skola för flickor. Någon egen plattform för att förverkliga sin dröm hade hon inte. Malin fick verka genom sin man, biskopen. Hon hade visionen, han hade positionen. – Vi diskuterade detta med en skola för flickor i många år. Johannes sa att det inte fanns plats, jag sa att vi kan ha den här i biskopsgården. Jag bearbetade honom i 10 år. Till sist kom den igång. En flickskola i första hand för de fattigas barn, de mer bemedlades barn fick sin utbildning i hemmet. Så det var verkligen ingen överklasskola.

Tillsammans med kungen Gustav II Adolf och Axel Oxenstierna byggde biskop Rudbeckius upp gymnasieskolan i Västerås.

En skola med hög standard och det glädde även Malin Hising personligen. Tack vare skolan kunde hennes egna barn studera i Västerås och stanna hemma längre; "Vi fick en fin kontakt med våra barn och det betydde mycket genom livet". Hon födde 11 barn, varav 4 avled tidigt.

– Några år i slutet av 1620-talet var svåra. Carl, Malin och Jakob avled som små. Det blev tre barnbegravningar på kort tid. I december 1630 föddes så Olof, en mycket speciell gosse. Musikalisk, lättlärd och klok. Som vuxen kallade han sig Olof Rudbeck, av många sedd som ett universalgeni.

Johannes Rudbeckius var ofta ute på långa resor och det gav Malin både ansvar och utrymme. I praktiken fungerade hon som arbetsledare för biskopsgården och dess liv. Hon undervisade, tog hand om hushåll och husfolk, skrev matseddlar till hospitalet och skötte barnen. – Jag var nog född chef som äldst i en syskonskara på 16 barn. Även om Johannes på många sätt var en riktig kontrollfreak gav han mig stort förtroende och ansvar.

Tiderna har gått. Johannes Rudbeckius manifesterades med en staty, Malin med ett café. Hur känns det?

– Först blev jag lite fundersam, för på min tid var det ju inte alltid ärbara kvinnor som drev caféer. Men nu känner jag mig glad och hedrad. Det stämmer med min person. Att få vara samlande och social. Ett café är platsen där människor möts! Har hon då levt ett lyckligt liv?

– Ja, jag tycker det. Det jag fostrats till ifrågasätter jag inte. Även om jag ibland haft tanken, att "tänk om jag varit en man". Men jag fick ett yrke och ett ledarskap. ☺

◀ Malin Hising avbildas alltid med en bibel i famnen. Det sägs att hon läst bibeln sju gånger från pärm till pärm och kunde placera alla bibelcitat i rätt kapitel och vers. Sant eller inte men biskopsgården hade gott om biblar. Johannes Rudbeckius lät översätta bibeln 1618 (Gustav II Adolfs bibel) och som tack fick han 200 biblar.

Johannes och Malins vapen.

Foto: John Rothlind

Om Malin

Malin Carlsdotter Hising föddes år 1602 i Arboga där hennes far var rektor. Efter några år flyttade familjen till Fellingsbro där fadern blev kyrkoherde. 17 år gammal gifte hon sig med den då 38-årige Johannes Rudbeckius. Tillsammans fick de 11 barn, varav 7 uppnådde vuxen ålder. I en likpredikan vid hennes bortgång år 1649 beskrivs hon av biskop Laurentius med orden "I biskopshuset utövades en rundhänt gästfrihet så att ingen gick missnöjd och stötter därifrån." Hon var också intresserad av socialvården i stiftet och hade en varm omtanke om Västerås fattighus.

Malin Hising beskrivs som "en dygderik Matrona" i de få beskrivningar som finns om henne. År 1932 hittades på vinden till Västerås Högre Allmänna Läroverk ett porträtt av henne där hon är i 40-årsåldern. Av detta porträtt har biskop Mikael Mogren låtit göra en kopia som nu hänger bredvid Johannes Rudbeckius i biskopsgården i Västerås. Återförenade efter nästan 400 år.

Café Malin invigdes sommaren 2018 och finns i det s.k. Konsistoriehuset intill Västerås domkyrka. ☺

Rudbeckius trädgård

Under 1620-talet skapades Sveriges första gymnasium med tillhörande trädgård under ledning av biskop Johannes Rudbeckius. Trädgården användes som skolträdgård för att underlätta undervisningen i naturkunskap och biologi för blivande lärare och präster. Den danske trädgårdsmästaren Mäster Erasmus praktiska arbete med trädgården synliggjorde Bibelns förvaltartanke - att människan på Guds uppdrag ska förvalta jorden på ett hållbart sätt för vår egen och för kommande generationers skull.

Text: Lena Bergqvist Foto: Åke Paulsson

Vi lämnar kön av bilar i korsningen Biskopsgatan och Vasagatan och går in genom grinden till Västerås botaniska trädgård. Ett äldre par alldeles framför oss böjer sig fram och tittar på några blommor

och längre bort sitter några ungdomar på en bänk och pratar. På vänster sida står skulpturen Omfamningen av Joan Morrisson och en stor kruka med färgglada sommarblommor. I rabatten på vänster sida, mot Domkyrkan, växer blommor, buskar och träd från Sibirien, Kina, Japan och Amerika. Västerås stadsträdgårdsmästare Lars Wiberg stannar upp redan när vi kommit till Kina.

– När jag får besök tar jag alltid med mig gästerna hit. Jag brukar stanna precis här och visa den kinesiska Sekvojan, ett gammalt barrträd som man trodde var utdött. Men så hittade man vilda exemplar i sydöstra Kina på 40-talet och tack vare den upptäckten har vi ett exemplar i vår botaniska trädgård. Tänk, att vi har en trädsort som fanns redan på dinosaurietiden, säger Lars Wiberg engagerat.

Han berättar att gästerna alltid vill återvända när de kommer tillbaka till Västerås, vilket innebär att Lars Wiberg besöker trädgården med jämna mellanrum. Han tycker att det är en ynnest, alla har som bekant inte en botanisk trädgård som arbetsplats.

Den raka gången viker av, vi går förbi en fyrkantig vattenyta med fontäner som skapar ett rogvande och porlande ljud. Gången fortsätter utefter Rudbeckianska gymnasieskolans vägg och vi stannar vid Ginkoträdet - även det en urgammal trädsort. Vrider man på huvudet en aning kan man fortsätta förundras, denna gång över den utblommade japanska Magnolian med sina spektakulära frökapslar.

Den raka gången övergår i en mer naturlig och följsam form och de tydliga klassificerandet av växter i rabatt blir till en mer lundliknande miljö. Lars Wiberg visar på skulpturen Snäcka som står alldeles vid gången, gjord i granit av konstnären Arne Lundell.

– Det är just variationerna som jag tycker mest om i den här botaniska trädgården. Vi har undervisande delar som samtidigt är vackra, vi har intressanta skulpturer och vi har den här lunden som verkligen skapar ro i själen. Här kan man sitta i skuggan av bokarnas och kastanjetrådets grönska och njuta av växterna och den lilla vattenspeglarna, säger Lars och sätter sig ner på en av bänkarna.

Han berättar att den botaniska trädgården med alla sina rum både fungerar som en plats för återhämtning och som en möjlighet till social samvaro. Forskning visar att parkerna i en stad fungerar som förebyggande hälsovård och därmed är en positiv satsning även ur ett samhällsekonomiskt perspektiv. – Ett grönområde i en stad måste man alltid kämpa för. Nu, när städerna ska växa inåt, finns stor risk för att grönytor och parker bebyggs. Även vår unika botaniska trädgård - den första skolträdgården i Sverige - har man velat bebygga. Detta trots att vackra rabatter och parker i en stad ökar trivselen och får oss att må bättre. Vi fortsätter vidare förbi odlingsrutor med olika landskapsväxter och landskapsblommor; vi ser rutor med "Årets perenner", medicinalväxter och kryddor. I botaniska trädgården finns också blommor som är speciellt populära restauranger för humlor och fjärilar, vilket är bra för stadens biologiska mångfald. Efter muren, som går parallellt med Vasagatan, står väldoftande rosor på rad. Mellan dem finns svängbara stolar av trä, vilket är ett nytt inslag i trädgården. – Planteringslådorna vid bibliotekets vägg är också nya, berättar Lars Wiberg. I år har vi fyllt dem med dahlior i olika färger och former. De två palmerna som står mot bibliotekets vägg, har flyttats från badplatsen på Lögarängen. De hade svårt att klara det utsatta läget vid Mälaren, här trivs de bättre i skydd av bibliotekets vägg.

En annan växtruta består av öppen jord. Den finns där - helt oplanerad - för ta emot nytt grönt liv som vill växa där. Det är intressant ur en biologisk synvinkel: det som gror där visar bland annat vilka fröer som vinden för med sig. Den öppna jorden är också intressant som en bild för vår andliga eller personliga utveckling: Hur öppna är vi för att ta emot något nytt - något som vinden för med sig till oss och som vi inte själva planerat och valt? Det finns en snurrbar stol alldeles i närheten där man kan sätta sig ner och fundera över "öppna rutor" i sitt eget liv. – Botaniska trädgården, biblioteket och domkyrkan ligger nära varandra och erbjuder möjlighet till både själslig inspiration och rofylldhet. En annan gemensam nämnare är att det inte kostar något att besöka dessa platser och att de är öppna för alla. Det är ett fantastiskt arv vi har att förvalta och det vill jag gärna vara en del av, avslutar Lars Wiberg.

Det sägs att biskop Johannes Rudbeckius inte var en blyg viol, utan snarare en person som uttryckte vad han tänkte och tyckte. Jag kan inte låta bli att fundera över vad Johannes Rudbeckius skulle ha sagt om vårt förvaltarskap, både när det gäller botaniska trädgården och vår jord som helhet. 🍷

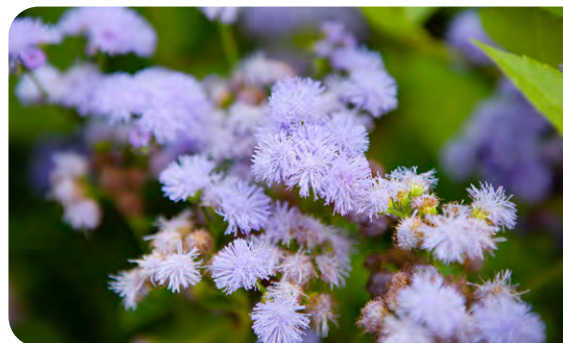

Foto: Ann-Cathrin Rothlind

Rudbeckius sju trädgårdar – det gröna kulturarvet

När Johannes Rudbeckius tillträdde som biskop var domkyrkan, biskopsgården och de andra byggnaderna dåligt underhållna och förfallna. Även trädgårdarnas skötsel var eftersatt. Därför slöt biskopen och domkapitlet år 1624 ett avtal med den danske trädgårdsmästaren Rasmus Nilsson om att han skulle ansa och sköta de sammanlagta sju trädgårdarna. Där skulle köksväxter odlas som kål, lök, morötter, pepparrot, palsternacka, rättika, sallad, dill och persilja. Därtill kom "skön vällyktande" kryddor som kyndel, körvel, salvia, timjan, mejram, basilika och krasse. De prydnadsväxter som listas i avtalet var ringblommor, tagetes, violer, alla slags nejlikor, pioner, rosor - "såsom uti vackra trädgårdar pläga vara." Rasmus skulle dessutom årligen i varje trädgård plantera ett gott äpple eller päronträd, två vackra lövträd eller två körsbärs- eller plommonträd. Ett par år

senare övertog Rasmus även skötseln av viridarium scholæ - skolans trädgård.

Våren 1765 fick Linné ett brev från pastor Erik Laxman i Barnaul, en liten sydsibirisk stad 500 mil öster ut. Brevet innehöll frön som Linné sädde i trädgården vid Hammarby. Han tyckte att den blommande växten var "så prydesam att hon ofelbart inom kort blir en av de allmännaste i trädgårdarna". Den kallades sibirisk nunneört och blev något av en karaktärsblomma för botaniska trädgårdar. Linnélärjungen Andreas Carlbom hade anlagt en sådan i Västerås i Johannes Rudbeckius, hans son Olof Rudbeck den äldres och sonson Olof den yngres efterföljd. I Carlboms botaniska trädgård och i det stora trädgårdslandskapet runt domkyrkan odlades nunneörten. Förvildad finns den ännu kvar inom området och gör sig under blom-

ningstiden maj-juni påmind längs gamla grunder och staket.

Rudbeckior förekommer ofta odlad i våra trädgårdar. Detta släkte av korgblommiga växter kom från Nordamerika till Europa i slutet av 1600-talet och namngavs 1731 av Linné efter mentorn och företrädaren som professor i medicin Olof Rudbeck den yngre på hans namnsdag 1731 - "Den spåda, förgängliga plantan... store Rudbeck... den skall göra ditt namn odödligt". Professorn i medicin vid Uppsala universitet förestod även den botaniska trädgården, anlagd av Olofs fader Olof Rudbeck den äldre år 1655 och därmed landets äldsta. 🍷 (J.R)

En av böckerna i stiftsbiblioteket är "De revolutionibus", "Om himlakropparnas kretslopp" av den polske astronomen Nicolaus Copernicus är den första astronomiboken baserad på en heliocentrisk världsbild och utgör början på den moderna astronomin. Foto: Västerås stadsbibliotek

Det levande biblioteket

Västerås stiftsbibliotek har sina rötter i medeltidens domkyrkobibliotek och 1600-talets gymnasiebibliotek. Idag är samlingen en avdelning vid Västerås stadsbibliotek, där böcker och handskrifter från medeltiden och framåt bevaras i tre klimatanpassade magasin. Raritetskabinettet invigdes 2017, då Stiftsbiblioteket firade 700 år, och har gett Västerås stadsbibliotek möjligheten att ställa ut och levandegöra de unika äldre samlingarna för allmänheten.

Text: Pia Letalick Rinaldi, bibliotekarie vid Stiftsbiblioteket, Västerås stadsbibliotek

Foto: Åke Paulsson

Johannes Rudbeckius har med rätta kallats gymnasiebibliotekets egentliga skapare. Vid hans tillträde av biskopsämbetet 1619 började han bland annat förteckna bibliotekets dåvarande 86 volymer och såg till att bokbeståndet ökade stadigt. Rudbeckius hade en entusiasm för både bildning och vetenskap och visste att ett välförsett bibliotek var en förutsättning för en frodande verksamhet. Han donerade själv ett hundratal böcker och hade som nyårssed att skänka biblioteket en bok.

1621 etablerade Rudbeckius ett tryckeri i Västerås, vilket var ett av de första ute i landsorten och 1623 grundade han dessutom Sveriges första gymnasium. Biskopen hade insett vikten av att domkapitlet och gymnasiet i Västerås kunde bedriva egen tryckeriverksamhet och Rudbeckius åtog sig ett slags förläggarroll. Tre boktryckarmärken – eller förläggarmärken – pryddes redan de första trycken och brukades ända in på 1740-talet. Tre blommor är avbildade på två av märkena och det är intressant att denna blomsymbol redan utgjorde Johannes Rudbeckius biskopssignet. Förutom att främja bibliotek och tryckeriverksamhet såg biskopen till att upprätta en boklåda nära biskopsgården i Västerås. Där såldes bland annat lokalproducerade böcker. 1640 trycktes i Västerås, på uppdrag av Rudbeckius, Sveriges första bibliotekskatalog

- hela 150 år före liknande andra kataloger. Då innehöll gymnasiebiblioteket 330 böcker. Idag har Stiftsbiblioteket cirka 45 000 böcker; 70 hyllmeter handskrifter; 30 000 småtryck och 11 000 porträtt, vilket gör det till en unik samling och ett viktigt kulturarv att förvalta.

Foto: Stiftsbiblioteket

Pia Letalick Rinaldi, bibliotekarie vid Stiftsbiblioteket bläddrar i en av många ovärderliga böcker biblioteket har hand om.

Kanske såg det ut så här när Johannes Rudbeckius arbetade i Västerås domkyrka med att förteckna de olika volymerna som blev grunden för gymnasiebiblioteket. Illustration: Mats Minnhagen

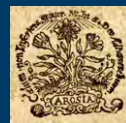
Böcker fascinerar och varje bok i samlingen bär på en egen historia. En del böcker har kommit till biblioteket som krigsbyten och många av dem har stått i drottning Kristinas bibliotek under 1600-talet, innan de hamnade på hyllorna i Västerås stiftsbibliotek.

Sång och musik har alltid varit viktiga inslag i gymnasiet undervisning och verksamhet. Det var djäkarna som stod för musiken vid gudstjänster och högtidligheter. För 400 år sedan var Västerås gymnasiet en av norra Europas viktigaste musikinstitutioner. I våra samlingar finns därför många unika handskrivna noter bevarade från sent 1500-tal och framåt, vilket lockar både forskare och andra intresserade. För en tid sedan kom två musikstuderande ungdomar hit för att

spela ur de månghundraåriga noterna på elpiano. Den slumrande musiken fick med ens nytt liv! Det var magiskt att lyssna till hur ungdomarna fick 1600-talet att möta 2000-talet.

Johannes Rudbeckius iver för kunskapsförmedling lever till stor del vidare i dagens bibliotek. Biblioteksverksamheten ska vara tillgänglig för alla och bibliotekets uppdrag är bland annat att främja intresset för bildning, upplysning, utbildning och forskning och på så vis verka för det demokratiska samhällets utveckling. Vi ser visningar av Raritetskabinettet eller specialvisningar av andra guldskatten i Stiftsbiblioteket som en del i detta uppdrag och vi arbetar för att levandegöra vårt gemensamma kulturarv i Västerås. 🍷

Johannes och Malin lyfter blicken.

"Himmelen och solen följer jag och intet lägre. För mig är det gott att vara

fästad vid Gud". Johannes Rudbeckius valspråk finns med på förläggarstämplarna och omger där en blommande växt som måste ha haft en särskild och personlig betydelse för honom. Den finns tillsammans med rudan och bäcken i biskopsvapnet, återkommer ovanför valspråket på hans porträtt i Mora kyrka och på Malins två kartuscher från gravhällarna i det Rudbeckska gravkoret. Att Rudbeckius bestämde motivet kan vi utgå ifrån och då teckningar finns bevarade av hans egen hand, kan han även själv stått för formgivningen. Vad kan det vara för blomma? Den liknar i sitt växtsätt vare sig en ros eller en solros och rudbeckian kom till Europa först under 1600-talets andra hälft. Mest överensstämmer den med ringblomman som vi vet odlades i biskopens trädgårdar.

Ringblomman öppnar sig med solen och vänder sig mot himlen och har därför sedan medeltiden förknippats med Maria. Dess namn på engelska är marigold och på tyska Mariengold. Sonnenbraut (solbrud) är ett annat tyskt namn efter Uppenbarelseboens kvinna som hade solen till sin klädnad. Den betraktades också som en symbol för himlen och solen. Ringblomman med dess starka relation till mariologisk-kristologisk symbolik, är inte bara en växt till prydnad, utan också en omtyckt och länge beprövad medicinalväxt. Den är rik på antioxidanter och verkar därför antibakteriellt. Mystikern, visionären och naturvetaren Hildegard av Bingen (1098-1179), intresserade sig även för läkeörter. Hon rekommenderade ringblomma vid matsmältningsstörningar och förgiftning. 🍷 (J.R)

Lucas Cranach d.ä.
Martin Luther och
Katharina von Bora 1526.
Tillhör Nationalmuseum.
Foto: Erik Cornelius

Bröllopet i Fellingsbro

Text: John Rothlind

Johannes Rudbeckius gifte sig år 1610 med ärkebiskop Nicolaus Bothniesis dotter Christina. Äktenskapet varade i åtta år; då hon i sin första barnsäng avlider tillsammans med barnet. Två år senare gifter den 38-åriga Johannes om sig med 17-åriga Malin Hising. Hon föddes i Arboga som dotter till skolrektorn Carolus Hising och hans hustru Cecilia Hintze. Familjen flyttade till Fellingsbro 1604 då Carolus tillträdde som kyrkoherde. Det var i Fellingsbro kyrka som bröllopet firades den 30 januari 1620 och säkert med brudens far som officiant. I enlighet med Kyrkohandboken från 1614 firades hela vigselakten inne i kyrkan och inför församlingen. Brudparet gick tillsammans fram i kyrkan och slutligen in under brudpällan, en baldakin som hölls upp framför altaret. Brudöverlämnandet där pappan leder fram bruden och överlämnar henne till den blivande maken, är historiskt sett, en främmande företeelse i svenska kyrkor: Vigselformuläret som följdes vid Johannes och Malins bröllop, skiljde sig i de centrala delarna inte så mycket från det som följs i vår egen tid, annat än att det nu även omfattar samkönade äktenskap: "Jagh spør thig Johannes Rudbeckius til j den Heligha Trefaldigheetz namn och uthi Gudz Församlingz närwaro om tu wil haffwa thenna Person Malin Hising til tijn ehta hustru och elska henne j nödh och lust? Svar: Ja." Efter frågorna lutade brudparet sina "huffwuden

tilhopa". Vigselakten följdes av nattvardsfirande. Johannes Rudbeckius hade därmed följt förmaningen från Hustavlan i Luthers Lilla katekes: "En Biscop skal wara...eene Hustrus Man" – alltså vara gift.

Tillhör Västerås domkyrka Foto: John Rothlind

Johannes bror Petrus sammanställde vid tiden för bröllopet en *Enchiridion* (Handbok) som innehåller *Then Swenska Psalmboken*. Handboken var en av tidens mest betydelsefulla och trycktes i Västerås i flera upplagor. Här finns en Bröllopspsalm som Petrus själv skrivit texten till. Han hämtade inspiration från Johannesevangeliets berättelse om bröllopet i Kana. Där förvandlar Jesus vatten till vin, förebyggande nattvarens instiftande. Vi kan utgå ifrån att Petrus psalm sjöngs vid Johannes och

Malins bröllop – och författades kanske inför detta tillfälle.

Den inleds:

"Wi ønske wår Brudgum och wår Brudh
Gudh Fadhers ewigha wänskap
Han giffue at lycka och heligh skrudh
Må komma til edher Bröllop..."

och fortsätter i vers 2:

Jesus Christus komme här tillstädz
Och bliffue edher Kökemästar
Upfylla kan han aldra bäst
Hwad som edher feelar och brister:
När edher tryter Bröd eller Wijn
Och thet i skolen förtära
Så stijghe han i Köket in
Som han i Cana monde göra
Och edher begäran höre.

Versen om brudparets köksmästare Jesus som i köket ordnar fram det bröd och vin som saknas, är struken i Karl XI:s psalmbok från 1695 – den betraktades då kanske som alltför profant världslig. Bröllopspsalmen i omarbetad version fanns ännu med i 1937-års psalmbok.

Som ett minne från bröllopet skänkte Johannes Rudbeckius en Bibel till kyrkan. Där är den ännu bevarad. Bibeln är hans egen översättningsrevision från 1618 – "Gustav II Adolfs Bibel". Den har en latinsk inskrift

som i biskop Sven Siléns översättning lyder: "Denna bok tillhör Fellingsbro kyrka, i vars ägo den kom genom frikostighet från den högvördige och högtberömda mannen Herr Johannes Rudbeckius, högst förtjänt biskop i Västerås och synnerligen framstående doktor i den heliga teologin, då hans bröllop den 30 januari 1620 under stor och talrikt besökt uppslutning av de allra mest hedervärda människor firades med den kyska jungfrun Magdalena, enda och mycket älskade dotter till kyrkoherden Carolus Hising. Må Gud, den trefalt store, vara dem nära med sin gunst och nåd, så att detta äktenskap länder till Hans ära och till deras egen hugnad och glädje"

Johannes och Malin avporträtterades 1643 eller 1644. Porträtten tillskrivs konstnären Johan Friitz som var verksam i Västerås stift vid den här tiden. De tillkommer i efterföljd till de dubbelporätt av Martin Luther och Katharina von Bora, som deras nära vän Lucas Cranach och hans verkstad producerade i stort antal. Främsta syftet var då att visa det nygifta paret som representanter för "det ideala äktenskapet". Malin och Johannes porträtt tillkommer istället efter att de varit gifta i 23 eller 24 år och utgör bildbeviset på att de levt och ännu lever tillsammans i ett välsignat äktenskap. Vid den här tiden börjar dock Johannes så plågas av njurstensanfall att han blir sängliggande fram till sin död två år senare – den 8 augusti 1646. Malin avled tre år senare, på en dag när: Hon blev 47 år gammal och hennes liv kan ha förkortats som följd av alla barnafödslar: Johannes och Malin fick tillsammans elva barn, varav fyra dog tidigt. Första barnet var Christina som föddes år 1620, följd av Nicolaus 1622, Johannes 1623, Carolus 1624, Petrus 1625, Cecilia 1626, Jacob 1628, Malin 1629, Olaus 1630, Paulus 1632 och slutligen Catharina år 1633. I biskop Olaus Laurelius tryckta "likpredikan" över henne, benämns dödsorsaken som "kvinnokrankheten modhren". Där beskrivs hennes sista stund: "Vände sig så till väggen, tog ihop sina händer och sade: Jag befäller min ande Herre Jesu i dina händer och så strax sakteligen insomnade, ja, att ingen som där hos var, det märka kunde, vilket skedde om aftonen emot klockan 9 när den åttonde augusti ingick".

Äktenskapet ökar i popularitet tack vare ökad jämställdhet

Sedan början av 2000-talet har det skett en markant ökning i antalet äktenskap i Sverige. År 2000 valde 43 138 par att gifta sig. Motsvarandes siffra för 2017 var 52 497. År 2012 var ett rekordår då 56 240 par valde att ingå äktenskap.

I forskningsrapporten "Families in the 21st Century" från universitet i Barcelona, där familjebildning i bland annat Sverige undersökts, pekar forskarna inte bara på ökat antal äktenskap utan också på färre skilsmässor och att fler barn föds. De menar att nyckeln är den ökande jämställdheten.

När kvinnor på 1980-talet började ifrågasätta fördelningen av arbetet i hemmet och kräva jämställdhet innebar det påfrestningar på parrelationerna och skilsmässostatistiken sköt i höjden. Idag när männens andel av hemarbetet ökat markant och jämställdhet inte längre är en lika kontroversiell fråga är parrelationerna helt enkelt stabilare, menar forskarna.

Ytterligare en trend är att gifta sig senare i livet. Jämfört med 1960-talet har medelåldern för att ingå äktenskap i Sverige stigit med runt tio år. Det är också vanligare att gifta sig i Sverige jämfört med snittet i övriga EU. (A.L.)

Domprostens bästa bröllopspsalmer

Susann Senter är domprost i Västerås och chef för all Svenska kyrkans verksamhet i kommunen. Hon är också musikintresserad och har vigat hundratals par genom åren. Här listar hon några favoritpsalmer för bröllop och berättar varför hon gillar dem.

Gud se i nåd till dessa två (psalm 82)

En klassiker med en gammal psalmmelodi. Jag uppskattar böneformen: I nåd, o, Herre, hos dem bliv, och din välsignelse dem giv. Just det önskar man för varje par. Men jag uppskattar också realismen i texten: Här levs ej städs i rosengård... Vad man tillsammans ska möta i livet vet man inte vid vigselögonblicket. Att leva ihop innebär att dela både glädje och sorg.

Jag tror att Gud är kärleken (psalm 903)

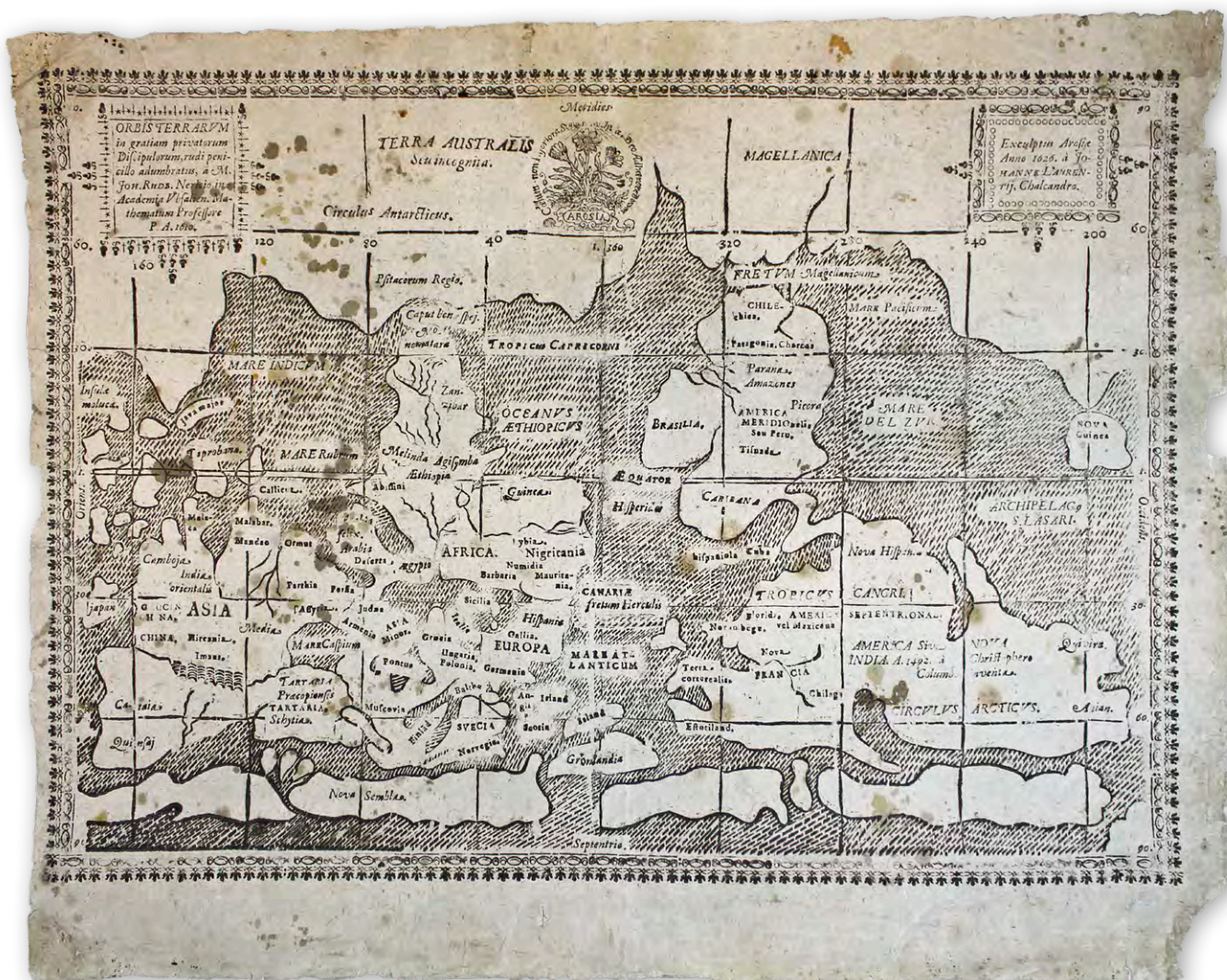
Prästen och författaren Sven Hillert har skrivit ny text som kan sjungas på gammal psalmmelodi. Den finns i tillägget som psalm 903. I vers fem lyder texten såhär: Jag tror att Gud är kärleken i löftet som vi ger/ som drömmer sig mot framtiden och tror på det som sker.

I denna ljuva sommartid (psalm 200)

De flesta vigslar har vi på sommaren då många par vill omges av sol och grönska. Sol kan ju aldrig garanteras, men förutsättningarna är bättre under sommartid. Då är det härligt att få sjunga fjärde versen på psalm 200: När jag hör trastens glada sång, när lärkan jublar dagen lång/ högt ovan fält och backar, då kan jag icke tåga still. /Min Gud, så länge jag är till för livet jag dig tackar.

Vi lyfter våra hjärtan (psalm 84)

På en välkänd psalmmelodi är det här församlingens bön för paret. Församlingen sjunger: i tacksamhet och lovsång och bön för dessa två.

Tillhör Skinkatteberg med Hed och Gumblo församling. Foto Västerås stadsbibliotek

År 1610 ritade Johannes Rudbeckius Sveriges första världskarta. Han var då professor i Uppsala och använde kartan i sin undervisning. Som biskop i Västerås lät han senare trycka den. Första upplagan gavs ut 1626 och dess enda kända exemplar påträffades 1970 i Skinkattebergs kyrka. Kartbilden motsvarar i mycket dåtidens geografiska kunskaper men vi i vår tid, uppfattar kartan som vänd upp och ned. Även på andra kartor placerar Rudbeckius söder längst upp. Här finns en tradition från den arabiske kartografen Muhammad al-Idrisi som levde på 1100-talet. Hans världskarta använde Columbus och den hade betydelse in till Rudbeckius tid. Kanske var öppenheten för att pröva och ompröva hållpunkter och perspektiv större då, än den är idag? (J.R)

Renässansbiskop och kartfreak

Med Christofer Columbus och Vasco da Gama öppnades under 1400-talets sista år sjövägar till Amerika och Indien. För det slutna Europa innebar det möten med nya världar och kulturer. I spåren följde handel, kolonisation och en ny syn på mission. Det är också i upptäckten av nya världar man kan förstå 1600-talsbiskopen Johannes Rudbeckius stora intresse för världskartor.

Text: Pelle Söderbäck

Redan år 1481 tilldelade påven allt icke-kristet land utanför Europa till Portugal, den nation som då påbörjat upptäcktsresor till sjöss. Efter Columbus första resa

västerut tilldelades även Spanien territorier. För att förebygga framtida krig och kontroverser förhandlades, med påven Alexander VI som drivande, ett fördrag

På jordgloben stävar två holländska segelskepp upp mot Madagaskar. Det kan vara sjöfararen Tasman flaggskepp Heemskerck och den mindre Zeehaen. Tasman var utsänd av det holländska ostindiska kompaniet för att finna den västra sjövägen till "Guldlandet Chile". Willem och Joan Blaeu – far och son, var kompaniets officiella kartografer. (J.R)

Foto: John Rotind

fram (Tordesillasfördraget) som år 1494 delade världen i spanska och portugisiska områden. Samtidigt gav påven de båda kolonialmakterna i uppdrag att kristna sina respektive områden. Den sydafrikanske missionsteologen David J Bosch har beskrivit situationen med orden att "kolonialism och mission levde i ett ömsesidigt beroende. Rätten att ha kolonier bar med sig plikten att kristna de som koloniserades".

Ärkebiskop Desmond Tutu berättade ofta om mötet mellan södra Afrika och Europa med orden om att "när missionärerna kom till Afrika hade de Bibeln och vi landet. De sa 'låt oss be' och vi slöt ögonen. När vi öppnade ögonen igen hade vi Bibeln och de hade landet". För att beskriva komplexiteten fortsatte Tutu leende att "vi gjorde ett bra byte". Samma bibel som tidigt blev ett redskap för förtryck blev senare ett redskap för befrielse. Bibelordet visade tydligt Guds solidaritet med de förtryckta. När den belgiske kungen Leopold II brutalt plundrade Kongo var det svenska missionärer som baptisten Edvard Vilhelm Sjöblom från Vittinge som slog larm om vad som pågick. I Maciene i Västerås vänstift i Moçambique drev anglikanska missionärer skolor, kyrka och sjukhus för lokalbefolkningen trots motstånd från kolonialmakten. Och ser man på den första generationen afrikanska befrielseledare är många utbildade på missionsskolor.

Men det var under 15- och 1600-talet allt började. Med upptäcktsresor som hittade nya kontinenter och med kopplingen mellan handel, kolonisation och mission. Det är i den tiden vi också hittar en framsynt och öppen biskop i Västerås med stort intresse för kartor. Han förstod att världen

Foto: Åke Paulsson

var större än Västmanland och Dalarna. Var Johannes Rudbeckius en kart-freak? Mycket talar för det. Med renässansgeniets vida utblickar såg han värdet av kartbilder. Statussymboler och markörer av en ny tid men framförallt som en bild av öppenheten för det nya och delvis utforskade. Redan år 1610, som professor i Uppsala, inrättade han ett kollegium för privatundervisning av studenter. Till det behövde han en världskarta och ritade den på egen hand. Som biskop i Västerås inrättade han ett tryckeri och där trycktes hans världskarta år 1626. Kartan är förvånansvärt korrekt men en sak förvirrar. Kartan är ritad med norr i botten och söder överst. Sverige i nederkant och Australien längst upp. Det hjälper inte att vända på bilden. Då blir texten upp och ner: Den enda lösningen är att byta perspektiv. Vilken är riktningen på ett klot som snurrar i universum?

Hans kartintresse bestod. År 1644 besökte drottning Kristina Västerås och biskop Rudbeckius, det var det år hon blev myn-

Globerna

Kartor, jord- och himmelsgloben var under Rudbeckius tid inte bara kunskapsförmedlare, utan även statusmarkörer. I ett geopolitiskt sammanhang önskade kolonialmakterna kartlägga sjövägar och handelsstationer – och genom kartpublicering stadfästa landanspråk. Vid Rudbeckius begravning nämns anskaffandet av en glob och en sfär (himmelsglob). Redan 1630 fanns i domkyrkan en glob, skänkt av borgmästare Bohm i Örebro. I Rudbeckianska gymnasiets samlingar ingår idag en jordglob och en himmelsfär från biskopens sista år. De är tillverkade av förlagshuset Blaeu i Amsterdam, som var en av dåtidens främsta. Det grundades av Tycho Brahes elev, kartografen Willem Blaeu och drevs efter hans död vidare av sonen Joan. År 1644 återkom sjöfararen Abel Tasman till Holland, efter att som förste europé upptäckt Tasmanien och Nya Zeeland. Nyupptäckterna finns med på gymnasiets glob som därmed kan dateras till 1645/48. Det betyder att de kan ha kommit till Västerås under Rudbeckius sista levnadsår (J.R)

Foto: Åke Paulsson

dig och därmed regerande drottning. Ett sista möte med en dödssjuk biskop. Som avskedsgåva lämnade Johannes Rudbeckius, förutom en bägare som tillhört Gustav Vasa, en kartbok och en världskarta uppsydd i siden. Kartor var de redskap hon behövde för sitt liv och sitt uppdrag. Johannes Rudbeckius, en renässansbiskop och en kart-freak. En biskop som såg värdet i att ständigt våga se nya världar och med samlad erfarenhet navigera i dem. ●

Campus Rudbeckius

Runt domkyrkan i Västerås märks det att området är speciellt. Spåren av det campus som Rudbeckius utvecklade finns kvar. Det vi kallar Campus Rudbeckius var en mäktig samhällsvision: Olika institutioner skulle samverka för att tillsammans bygga kyrka och samhälle. Den visionen behövs idag, mer än på länge. I Sverige har vård, kultur, skola, omsorg sitt ursprung i kyrkans tro och organisation. Kyrkans miljöer, traditioner och visioner är härliga lekplatser när framtidens värld ska formas. Det kristna arvet alstrar både kraft och mod. Det visar Campus Rudbeckius där så mycket av det Sverige vi har idag, en gång tog sin början.

Mikael Mogren Illustration: Mats Minnhagen

Campus Rudbeckius

På Johannes och Malins initiativ växte en rad lärdomsanstalter upp kring Västerås domkyrka. Landets första gymnasium grundas 1623 och den första flickskolan 1632. Rudbeckius startar boktryckeri, bokbin-deri, förlag och bokhandel – men också barnhem och sjukhus. Under 1600-talets första hälft är Västerås ett centrum för utbildning, humanism och musik, med biskopsparet som de självklara centralgestalterna.

Text: Markus Holmberg efter idé och research av John Rothlind

När gossen Johannes var bara sju år flyttade han med sin storebror från Alnby in till Örebro för att börja i skolan. Där besökte han ofta sin lärde morbror, som var stadens kyrkoherde. Säkert fick han höra berättel-sema om örebrobröderna Olaus och Lau-rentius Petri, som studerat för Martin Luther i Wittenberg, och tagit reformationen till Sverige. 1593 deltog morbrodern i det som skulle komma att kallas Uppsala möte, då det slutgiltigt bekräftades att kyrkan i Sverige blivit protestantisk, och i fortsättningen skulle följa de lärodokument som författats av bl a Martin Luther och Philip Melancthon.

Rudbeckius växte upp under den tid då reformationens tankar fick fäste, och som biskop i Västerås omsatte han teorierna i praktik. Alla var nu "myndiga kristna" och skulle själva kunna läsa Bibeln och Luthers lärobok i kristendom, Lilla Katekesen. Därför behövdes skolor, och till skolorna behövdes utbildade lärare. Johannes Rudbeckius hade själv studerat i Wittenberg, efter att ha fått sin grundläg-gande akademiska utbildning vid Uppsala universitet. I Uppsala blev han, 23 år gammal, professor i matematik – men undervisade dessutom i latin, grekiska,

hebreiska, retorik, fysik, psykologi och samtliga teologiska ämnen. Han var en lärdomsgigant.

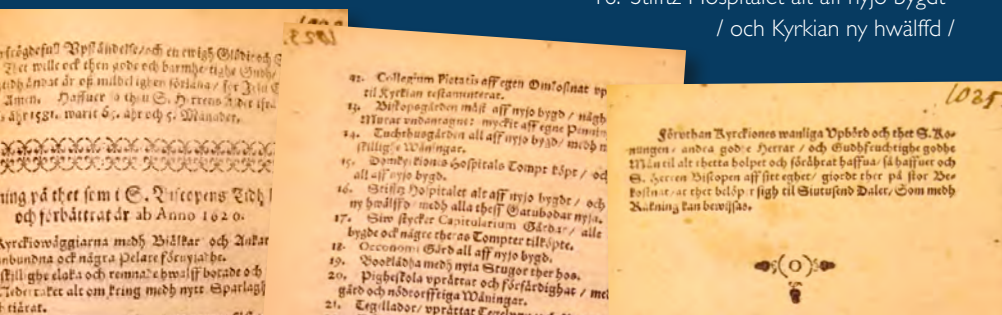
1610 gifte sig Johannes, men blev änklings 1619. Åter därpå gifte han sig på nytt, nu med Malin Hising. Hon kom från ett lärt hem, och "lär hava läst Bibeln sju gånger och kunnat dess förnämsta verser på fingren". De fick elva barn. Sönerna Petrus och Nicolaus blev båda biskopar, medan Olof valde en akademisk bana i Uppsala där han blev än mer ryktbar än sin far. 🍷

Förteckning på thet som i S. Biscopens Tidh bygdt och förbättrat är ab Anno 1620

eller tydligare på nutida svenska

Förteckning på det som under den döde biskopens tid byggts och förbättrats från anno 1620 (Utvalda punkter)

1. Kyrckioväggarna medh Bjälkar och Ankar sammanbundna ock några Pelare förnyjadhe.
2. Åtskillighe elaka och remnade hwallf botade och bygde.
3. Nedertaket alt om kring medh nytt Sparlagh spänt och tiärat.
4. Thet stora Tornet medh nya Sparrar fäst och förbättrat.
5. Tornet med the 4. små Tornen Kop-parslagit ther på 38. Skeppund uthslag hin Koppar.
6. Thet öffre Taket större Delen kop-parslagit / ther på äre komn här til 62. Skeppund uthslaghin Koppar.
7. In uthi Kyrckian nytt Capitel upmurat / ock thet gambla förbättrat.
8. Tre nye Lechtare Bygde.
10. Collegium Sapientie öffuerdelen aff nyjo upbygdt / medh Taak och alt annat.
11. Collegium Eloquentie aff Grunden upbygdt.
12. Collegium Pietatis aff egen Omkostnat upbygdt / och till Kyrckian testamenterat.
13. Biskopsgården mäst aff nyjo bygd / någhre gamble Murar undantagne: myckit aff egne Penningar.
14. Tuchthusgården all aff nyjo bygd / medh många åthskillighe Wåningar.
15. Domkyrkiones Hospitals Tomt köpt / och Gården all aff nyjo bygd.
16. Stifftz Hospitalet alt aff nyjo bygd / och Kyrckian ny hwälffd / medh alla thess Gatubodar nya.
17. Siw stycker Capitularium Gårdar / alle aff nyjo bygde ock någre thess Tompter tillköpte.
19. Booklådha med nya Stugor ther hos.
20. Pigheskola uprättat och förfärdigat / medh Trägård och nödortffiga Wåningar.
24. Tryckerij medh Präss / Lådhor och alla nödortffiga Styklar tilredt / kåstar 500. R: Daler.
25. Capitles Liberij medh många Voluminibus om några 100. Dal. förbättrat: The mäste och sköneste Böckerna ther til förätrat.
26. Instrumenta Musica, Sinka / sex Basuner och tijo stycker Fedlor tillköpte.
27. Instrumenta Mathematica, Sphera, Globus, Mappa universalis tilrädde. 🍷

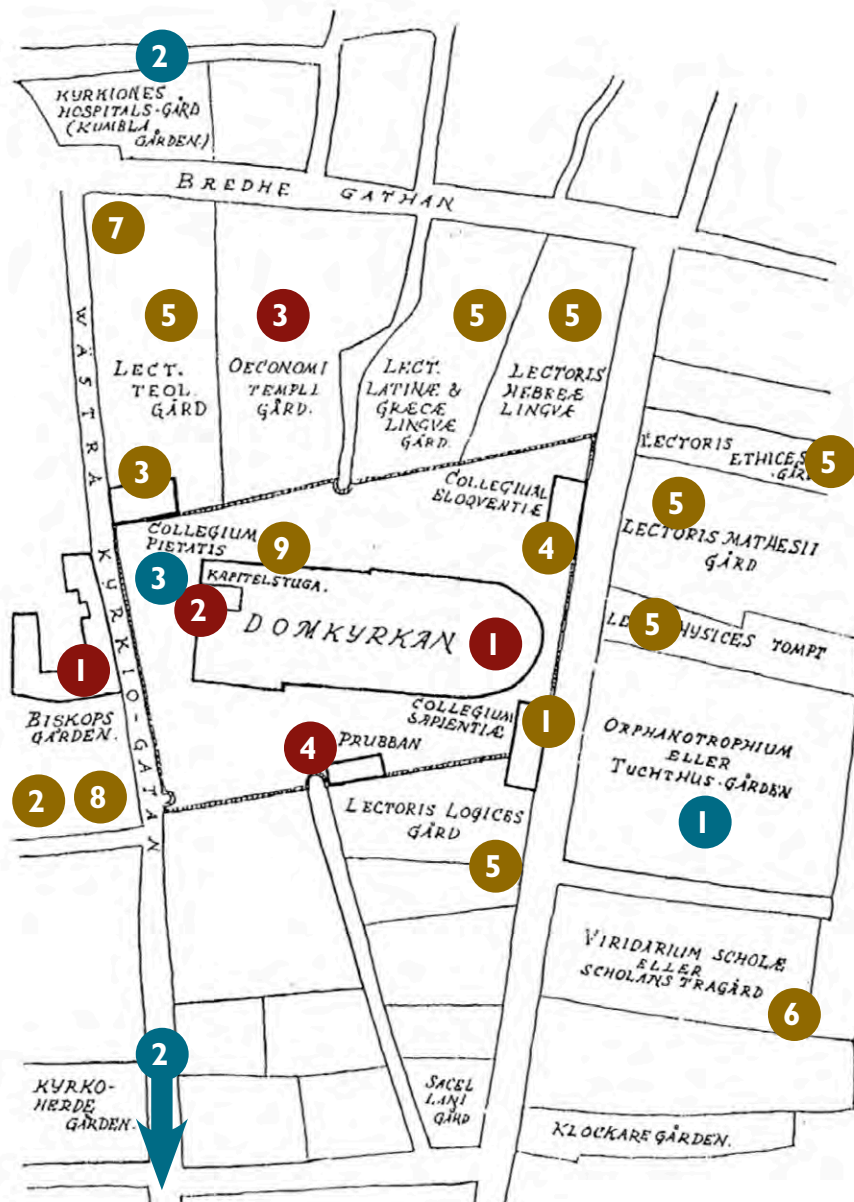

Den blivande ärkebiskopen Johannes Lenæus om Johannes Rudbeckius 1646

-en mäktig samhällsvision

Så kan det ha sett ut på Rudbeckius tid

Sven T. Kjellbergs ritning över "Västerås Quartier Latin". Efter Jonas Carlstens karta från 1688 ger en inblick i hur området kring domkyrkan såg ut vid den tiden. Ordet campus var nog inte uppfunnet vid den tiden, men idag skulle vi nog kalla området kring domkyrkan med utbildning, vård, omsorg och ordningsmakt för ett typiskt campusområde.

"Vårt sköna gymnasium, skolan, hospitalet, tukthuset, pigskolan, med egen högt ärade familj administrerat lyckligt"

Jacobus Guthræus 1647 om familjen Rudbeckius

Ordet campus härstammar från det latinska ordet för fält, och användes första gången i beskrivningen av området som omgärdade College of New Jersey på 1700-talet.

Skola och undervisning

1. Rudbeckianska gymnasiet - landets första grundas 1623
2. Pigeskola - landets första flickskola startas troligtvis här 1632
3. Collegium Pietatis, fromhetens collegium. Prästseminarium och barnskola.
4. Collegium eloquentiae (välta-lighetens collegium) - den lägre skolan.
5. 7 lektorsbostäder med var sin trädgård iordningsställs 1624
6. Skolträdgård iordningsställs 1626
7. Boktryckeri inrättas 1621 - det första landsortstryckeriet i landet
8. Förlag, bokbinderi och bokhandel inrättas
9. Stiftsbiblioteket i domkyrkan iordningsställs - Rudbeckius hade skänkt de flesta och skönaste böckerna

Vård och omsorg

1. Barnhem "Tukthus" iordningsställs - vård, underhåll och undervisning för fattiga och föräldralösa barn
2. Nya domkyrko- och stiftshospital uppförs för vård av äldre, funktionsnedsatta och sjuka
3. Lånerörelse med räntefria lån för de fattiga - "den första banken" Exakt plats är okänd.

Ordning och reda

1. Domkyrkan och biskopsgården restaureras
2. Domkapitlets salar iordningsställs
3. Nya ekonomibyggnader uppförs
4. Studenthäktet "Prubban" iordningsställt

Med utbildning som utvecklingsstrategi

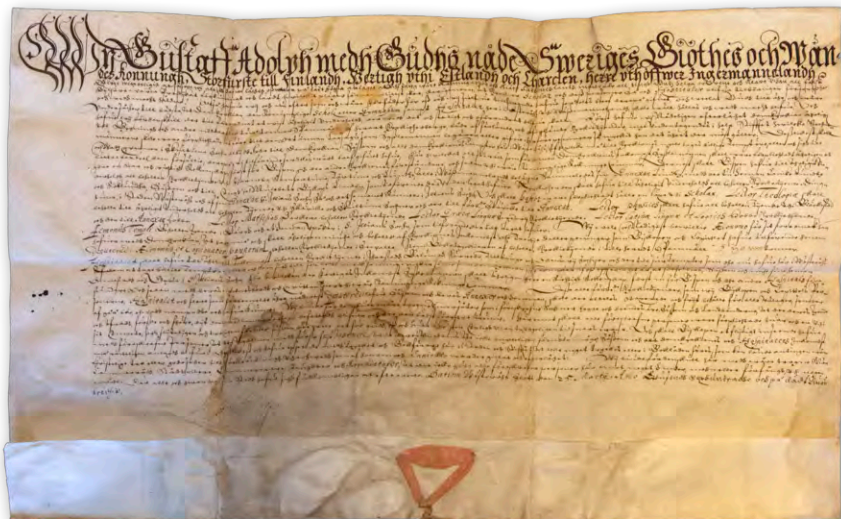

Foto: Åke Paulsson

Efter Johannes Rudbeckius framställningar utfärdade Gustav II Adolf den 25 mars 1623 fundationsbrevet för landets första gymnasium - Rudbeckianska gymnasiet - "en milstolpe i svensk undervisningshistoria. Tillhör Västerås domkyrka

Vad var det som drev Johannes Rudbeckius i hans stora engagemang för undervisning? När han 1604 höll sitt inträdestal som professor vid Uppsala universitet, var det vikten av utbildning han talade sig varm för och i Västerås startade han bland annat en flickskola.

Text och foto: Johanna Olofsson

Johannes Rudbeckius var oerhört mån om att föra undervisningen vidare. Efter att

22 år gammal ha avslutat sina studier vid universitetet i tyska Wittenberg erbjöds han en professur, bland annat i Nürnberg, men valde istället att flytta hem till Sverige för att bli professor i Uppsala. När han ett antal år

senare valdes till biskop i Västerås stift, började han omgående arbetet med att starta det som skulle bli Sveriges första gymnasium. 400 år senare är Magnus Klingberg inne på sitt fjärde år som rektor för Rudbeckianska gymnasiet i Västerås.

– Jag brukar säga att "jag och Johannes kommer från Örebro", säger han med en blinkning.

– Jag bodde faktiskt ett tag på Rudbecki-

usvägen när jag var liten, så det blir lite samhörighet på ett kul sätt. Jag tycker om hans ambition med hela det här utbildnings- och samhällsprojektet, att utbildning är viktigt för att utveckla människor, utveckla välbefinnande, hur han höll ordning på de fattiga och föräldralösa runt om i stiftet. På något sätt fanns det en omsorg om den svage i hans gärning.

Det var en krass tid, tidigt 1600-tal. På hemmaplan härjade fattigdom och ute i Europa härjade Gustav II Adolf. Undervisning var kyrkans angelägenhet – och hemmens. I Västerås fanns en katedralskola, för att utbilda präster, men när kungen 1623 undertecknade fundationsbrevet för gymnasieskolan i Västerås hade Johannes Rudbeckius tillsatt ämneslärartjänster i både teologi, fysik, matematik, grekiska, latin och logik samt hebreiska och politik. Och mindre än tio år senare startade han en flickskola, där föräldralösa eller fattiga flickor; förutom undervisning i praktiska "kvinnoysslor" och katekesen, kunde få grundläggande kunskaper i att läsa, skriva och räkna.

– Visst skulle man kunna problematisera.

– Rudbeckius var väldigt progressiv, han startade en flickskola, men sen har det knappast varit kvinnornas århundraden. Varför gick det inte vidare? Vad var det där egentligen? Kanske det bara var disciplineringen? Jag vet inte, men jag tror ju ändå att det handlade om att värna de fattiga, säger Magnus Klingberg.

Var gymnasiet ett sätt att tillgodose statens ökande behov av tjänstemän eller kyrkans intresse av att sprida kristendomskunskap? Eller var det något mer? Och flickskolan? Flickor skulle undervisas i hemmen och inte på det allmännas bekostnad. Ändå startade Rudbeckius flickskola, på tvärs med gängse normer; 1632. Handlade det om att ge möjligheter, eller var det bara fostran och disciplin? I "proban", skolfängelset som fortfarande står kvar söder om domkyrkan, kunde både präster, lärare och studenter få sona

Foto: Wikipedia

olika förseelser. Samtidigt ska Rudbeckius ha menat att ömsesidig kärlek och tillit, gynnade skolresultaten betydligt bättre än hot om straff. Fanns det en insikt om att utbildning var det som i förlängningen kunde dra människor ur fattigdomen i 1600-talets Sverige?

– Det är ju en tolkning jag gör så klart, men så har i alla fall jag förstått hans och hans frus gärning när de byggde upp det här, att jobba med utveckling och skola i det fattiga 1600-talssverige. Det vet vi ju idag, att den mest effektiva biståndsinsatsen inte är att skicka mat, utan att utbilda unga flickor, säger Magnus Klingberg.

– Jag försöker ofta prata om att vi har ett arv att förvalta. Det handlar om att premiera kunskap och bildning, men det måste också finnas stöd och hjälp för den som annars inte hänger med. En skola för alla. Klarar vi inte utbildningsuppgiften för våra barn och ungdomar är sannolikheten stor att de hamnar i en ekonomisk utsatthet genom hela livet. Det är otroligt viktigt med elevernas resultat – och jag tänker att det var något de förstod även då.

Från sin plats vid skrivbordet i det som kallas Hallskolan, den del av Rudbeckianska som byggdes på 1950-talet, har Magnus Klingberg god utsikt över skolans område. Om bara några år är det dags att förbereda 400-årsjubileet.

– Jag har en vision om vårt historiska arv – att vi ska prata mer om det. Inte proban, men det där inslaget av samhällsansvar. 400 år är lång tid, absolut, men jag tror ändå vi är präglade av det här. Man reproducerar, när nya lärare kommer förs det över. Och kanske finns något av den ursprungliga entusiasmen över utbildningens möjligheter bevarad, inlindad i skolans långa historia.

– Vi har ju en systerskola i Tallin, Gustav Adolfs gymnasium, som grundades av Gustav II Adolf åtta år efter Rudbeckianska. Vi har lite utbyten med den skolan, och den påminner jättemycket om Rudbeckianska. Det är rätt häftigt att se, säger Magnus Klingberg. 📍

Depkens dopfunten och det omslutande skranket är utfört i trä med intarsia, förgyllning och måleri. Bebådelsen och Jesu födelse, Apostlarna och Dygderna är några av de motiv som återges i skulptur. Funtens höj- och sänkbara lock kröns av en Kristusgestalt. Skranket har rankornament med inflätande figurer, masker, fåglar och hundar. Det bärs upp av atlanter och karyatider, några med könsöverskridande drag.

Förvaltaren och förnyaren

När Johannes Rudbeckius tillträdde Västerås stift år 1619, var domkyrkan på grund av bristande underhåll mycket förfallen. De gällde även kyrkans omkringliggande hus och gårdar. Biskopen menade att försummelse av nödvändiga reparationer, eller än värre rivning av förfallna kyrkobyggnader, skulle kunna leda till Guds förbannelse och straff. Redan följande år sattes därför byggnadsarbeten igång i domkyrkan. Renoveringen var Rudbeckius initiativ, och delvis på hans egen bekostnad, men han lyckades även få stöd från kungafamiljen, den gamla börsadeln och de rika borgarna. Jacobus Guthræus sammanfattande ord om biskopens insatser var att han "försiktigt förbättrat domkyrkan härliga".

Text: John Rothlind Foto: Magnus Aronson

Johannes Rudbeckius underströk inte bara att kyrkorna måste underhållas väl, utan även prydas med "tjänligt innandöme och sirat". Biskopen uppskattade de medeltida altarskåpen och såg till att kyrkorummen försågs med predikstolar; bänkar; ljuskronor; lutherska bildepitafier; korskrank och läktare i tidens renässansstil. I predikningar

vände han sig särskilt mot den kalvinistiska trosrikningens asketiskt utformade kapell. För Rudbeckius var det "gemena hus" – "var står det att man inte ska ha altare i kyrkan, inte orgel och musik, inte särskilda mässkläder, inte kalk och patén...?" Biskopens omsorg om kyrkornas förvaltning och prydnad sträckte sig så långt att han i

Stockholm själv köpte in linolja, krita och färgpigment som behövdes för arbetet med kyrkorummens förnyelse.

Kyrkoordningens förmaning att kyrkorna skulle "hållas vid makt genom församlingens hjälp såväl nu hädanav som härtilldags", gällde i hela stiftet under Rudbeckius tid. Som en viktig del av organisationsarbetet genomfördes biskopsvisitationer. Rudbeckius hann besöka stiftets alla församlingar två gånger. Med hjälp av tryckta standardiserade svarsblanketter kunde likvärdig och lättöverskådlig information inhämtas. Fanns det någon brist måste detta åtgärdas. Blanketterna fungerade även som ett slags styrdokument eftersom där noggrant angavs vad som måste finnas i en kyrka. Den inredning med predikstol, bänkkvarter och västläktare med orgel som kyrkorna fick då, präglar i mycket även kyrkorummen idag. Flera av de praktfulla predikstolarna från Rudbeckius tid har bevarats i stiftet. ●

Simon Depkens dopfunt och epitafium

Text: John Rothlind Foto: Åke Paulsson

I början av mars 1635 besökte den franske legationssekreteraren Charles Ogier Västerås – enligt honom "en av Sveriges äldsta och förmästa städer". Rudbeckius var bortrest men Ogier gick in domkyrkan och fann då att den "icke i något avseende skiljer sig från de katolska". Till skillnad från de andra domkyrkor han besökt, fanns i Västerås många av de förreformatoriska altarskåpen kvar på ursprunglig plats och tomrummen efter de som ställts undan, hade allt mer börjat fyllas av lutherska epitafier. Dessa minnestavlor över döda var utformade som altarbilder. Lutheranerna betonade äktenskapet och familjen – med Martin Luther och Katharina von Bora som den goda förebilden. Det skapades ett intresse och en efterfrågan på familjeskildringar. Epitafierna från 1600-talets början och mitt har vanligen i centrum en målning där den döda kvinnan eller mannen och familjen, avbildas som medsörjande nedanför Jesus

på korset. Det gäller även epitafiet över Västeråsborgaren Simon Depken som familjen satte upp 1625. Han hade invandrat från Lübeck och blev en av landets främsta kopparexportörer. Depken avled 1622 och i testamente efter honom skänkte änkan och barnen en dopfunt med ett omslutande skrank till domkyrkan. Dopfunten och skranket beställdes i Lübeck och tillskrivs mästare Heinrich Sextra. Han hittade förebilderna i den nederländska och tyska renässansen. Flera gesäller som följde med till Sverige för uppbyggandet av dopkapellet, kom att stanna kvar. Därmed skapades förutsättningar för det som kallats Västeråsskolan som gjorde staden till ett centrum för snickarkonsten i Mellansverige. ●

Epitafiet över Simon Depken och hans familj. De fyra döda sönerna avbildas med delvis skymda ansikten och de två döda döttrarnas ansikten är bleka, som täckta av en tunn slöja.

Foto: Magnus Aronson

Brahemonumentet består av en gravtumba och ett väggepitafium. På tumban vilar greven mellan sina två hustrur: grevinnan Brita Leijonhufvud, död 1611 och friherinnan Elena Bielke, som drunknade under en färd mot Stockholm 1651.

Magnus Brahes gravmonument

År 1633 avled riksdrotsen greve Magnus Brahe. Som riksdrots hade han varit en av de fem riksämbetsmännen, med rättsväsendet som främsta ansvarsområde. Rudbeckius jämförde den döde med kung Davids gamle trogne tjänare Barsillaj – "en ganska väldig man", enligt biskopens egen Bibelrevision. I vår tids Bibel läser vi istället att han var en mycket förmögen man, vilket stämde väl med greve Magnus. Rudbeckius nämner särskilt den givmildhet och kärlek som greven visat mot de fattiga i hospital och sjukstugor. Magnus Brahe efterlämnade hustru Elena Bielke, dottern Ebba (Gustav II Adolfs ungdomskärlek) och hennes make Jakob De la

Foto: Trilogen Car-Filip Mårnerstråle. Tillhör Västmanlands läns museum's arkiv

Greve Magnus vilar ännu nere i gravvalvet. På den praktfulla kistan återges hans titlar: greve av Visingsborg, friherre till Rydboholm. I Västmanland var han herre till Axholm och Svanå.

Gardie, lät 1637-1648 uppföra ett gravmonument till minne av "den bäste make, den bäste fader". Uppdraget gick till den änkedrottningens byggmästare, bildhuggaren Jost Henne. Monumentet som utfördes i italiensk marmor och engelsk alabaster, fullbordades först

efter Josts död, sannolikt av gesällen Johan Wendelstamm.

Flera av Västerås domkyrkas mest praktfulla inventarier som guldalken och altarljusstakarna, är skänkta av greve Magnus familj och till deras minne. ●

Ljusstakar, förgyllt silver. Antwerpen, 1500-talets mitt. Skänkta i testamente efter greve Magnus Brahe 1633. Höjd 18,9-19 cm, fotens diameter 19,6-19,8 cm. Vikt 1216, 1218, 1234 g. Graverad vikt i lod 91 1/4, 91 1/2, 92.

Brahes ljusstakar från Antwerpen

Text & Foto: Magnus Green

De äldsta silverljusstakarna i domkyrkan i Västerås kommer från en donation 1633. De är dessutom förgyllda, gåvor i testamente efter riksdrotsen greve Magnus Brahe. På ljuspiporna sitter ett alliansvapen med Brahevapnet och Bielkevapnet.

På sköldarna är ingraverat MBG (Magnus Brahe Greve) respektive EBG (Elena Bielke Grevinna, Brahes hustru i andra giftet) och året 1633.

Dessa ljusstakar har tidigare uppfattats som engelska från 1610-talet. Ett noggrant studium av stämplarna visar dock ett annat

Persson, silverexpert på Stockholms Auktionsverk och den som kände igen Antwerpens stadsstämpel – en krönt hand i ett sexkantigt fält. Ytterligare information om stämplarna krävde utländsk expertis. Därför kontaktades DIVA, the Museum for Gold- and Silversmithing, Jewellery and Diamonds in Antwerpen. Dr Wim Nys, chefen för samlingarna, kunde bekräfta att ljusstakarna var tillverkade i Antwerpen vid 1500-talets mitt (1550–1552). Guldsmiden går under arbetsnamnet "the Master with lion's head".

Hur dessa praktfulla ljusstakar kom i Magnus Brahes ägo vet vi inte, men när de skänktes till domkyrkan 1633 var de redan 80 år gamla. Kyrkligt silver har ofta bevarats, en glädjande följd av att kyrkorna i landet inte plundrats under de senare seklerna. Profant silver är mer ovanligt, eftersom det ofta smältes ner för att göras

om i mer moderna former. Dessa ljusstakar är förnämliga arbeten från renässansen, lyxartiklar för de allra högsta samhällsskikten. De är helt täckta av antika ornament och utförda med hantverkskicklighet och känsla för proportioner. Möjligen rör det sig om de äldsta bevarade silverljusstakarna i Sverige. Inte heller i sitt ursprungsland har de några lika gamla bevarade motsvarigheter. Det ger dem en särställning inom guldsmidets historia.

Guldkalken i Västerås domkyrka

Text & Foto: Magnus Green

Nattvardskalkar har traditionellt gjorts i det mest påkostade material kyrkan överhuvudtaget hade tillgång till, vilket vanligen var silver, med förgyllning åtminstone inne i cuppan. Någon gång tillverkades dock en kalk i rent guld; en sådan dyrbarhet från 1600-talet finns i domkyrkan i Västerås. Den är utförd av guldsmeden Hans van Dort i Stockholm och skänktes därefter i testamente efter grevinnan

Elena Bielke, änka efter riksdrotsen Magnus Brahe i hans andra äktenskap. För att ingen ska tveka om vem givaren var löper en text runt foten: AF · GREFWINNAN · FRV · ELENA · BIELKIE · ÄHR · DENNA · KALK · TIL · WÄSTERÅS · DOM · KYRKA · TESTAMENTERAT · ANNO · 1651. Dessutom visar den hennes vapen i emalj. Den överlämnades 1652 vid hennes gravsättning i Braheska familjegraven i Västerås domkyrka.

Kalken skimrar av guld, med diamanter i ett gracilt mönster, som får färg av löv i vit, svart och turkos emalj. Renässansen och barockens diamanter är vanligen taffelslipade, det enklaste sättet att bearbeta den ojämförligt hårda stenen utifrån dess naturliga kristallstruktur.

Till kalken hör en oblattallrik (paten) ornerad med Guds lamm (Agnus Dei) med segerfanan i vit och svart emalj. Trots de talrika diamanterna ger kalken ett stramt och behärskat intryck, med en dekor långt från den i våra ögon ofta överlastade stilen under barocken.

Guldet försvinner inte (som i renässansens nordiska kungakronor) under en rikedom av emalj och ädelstenar.

En kalk i guld besatt med diamanter är verkligen en gåva som visar på rikedom och vilja att ge kyrkan en överväldigande prydnad. 🍷

Kalk, guld med diamanter och emaljer, daterad 1651. Tillverkad av Hans van Dort, Stockholm. Skänkt i testamente av Elena Bielke 1652. Höjd 21,9 cm, fotens diameter 15-15,1 cm, cuppan diameter 10,7 cm, vikt 728,55 g. Graverad vikt i lod 55.

Oblattallrik, guld, med Guds lamm i emalj. Tillverkad av Hans van Dort. Skänkt i testamente av Elena Bielke 1652. Diameter 15 cm, vikt 161,67 g. Graverad vikt i lod 12 1/8.

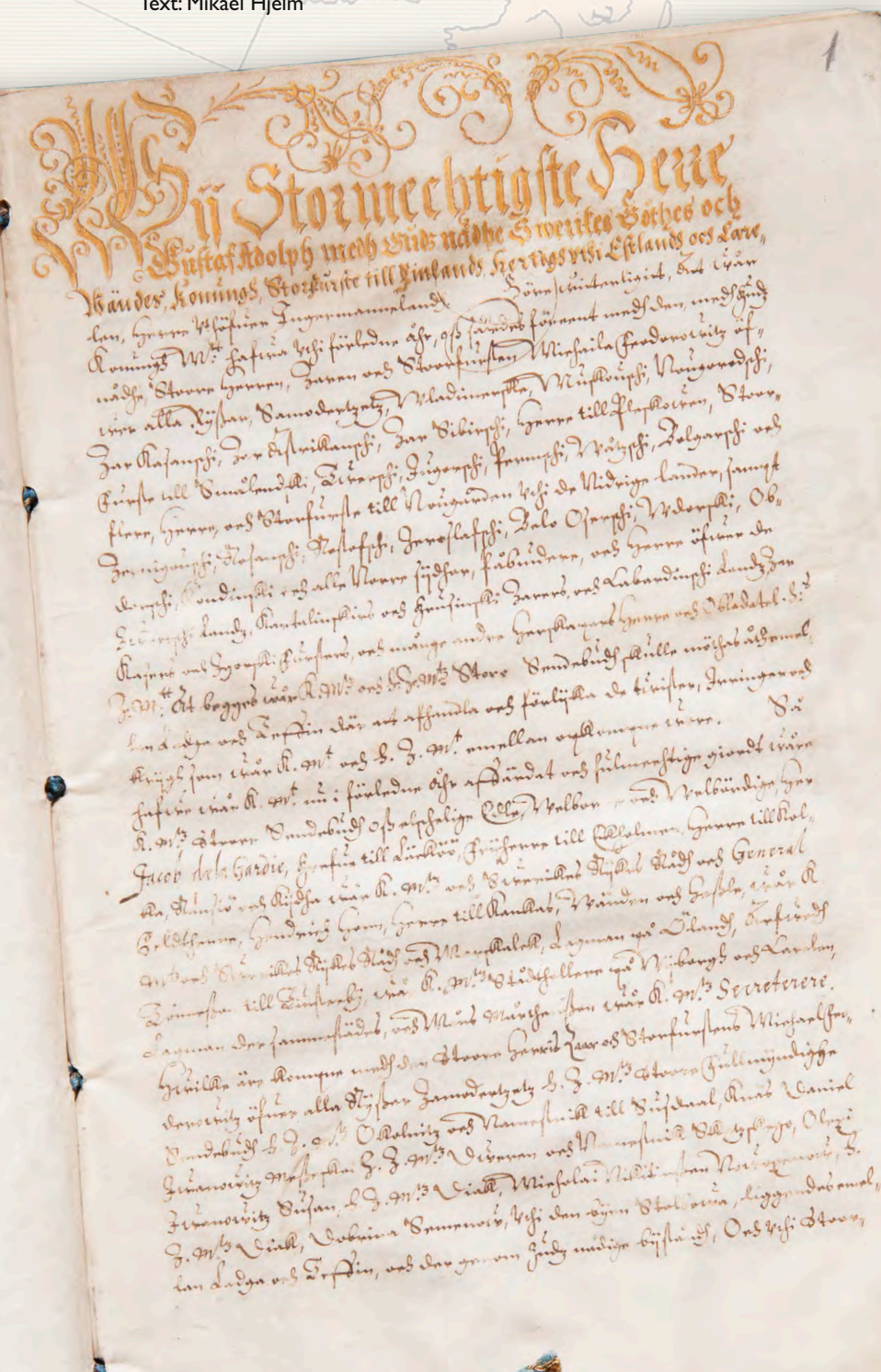

Rudbeckius och religionsfrågan

Stolbova-avtalet

Under 1600-talet flyttades fokus från Tyskland till Sverige som centrum för den framväxande evangelisk-lutherska läran, och Sverige blev också det land som övertog kontakterna med de ortodoxa kristna. När tsar Fjodor, som enligt sägen skulle härstamma från svearna, dog 1598 och inte efterlämnade några arvingar uppstod den så kallade "stora oredan". I den maktkamp som följde vände sig en grupp ryska adelsmän till Sveriges konung för att få stöd, vilket blev upptakten till krigståget mot Ryssland.

Text: Mikael Hjelm

Vintern 1609 ledde Jacob Pontusson De la Gardie en trupp som mötte upp de ryska bundsförvanterna i staden Novgorod. Tillsammans tog de till Moskva där De La Gardie

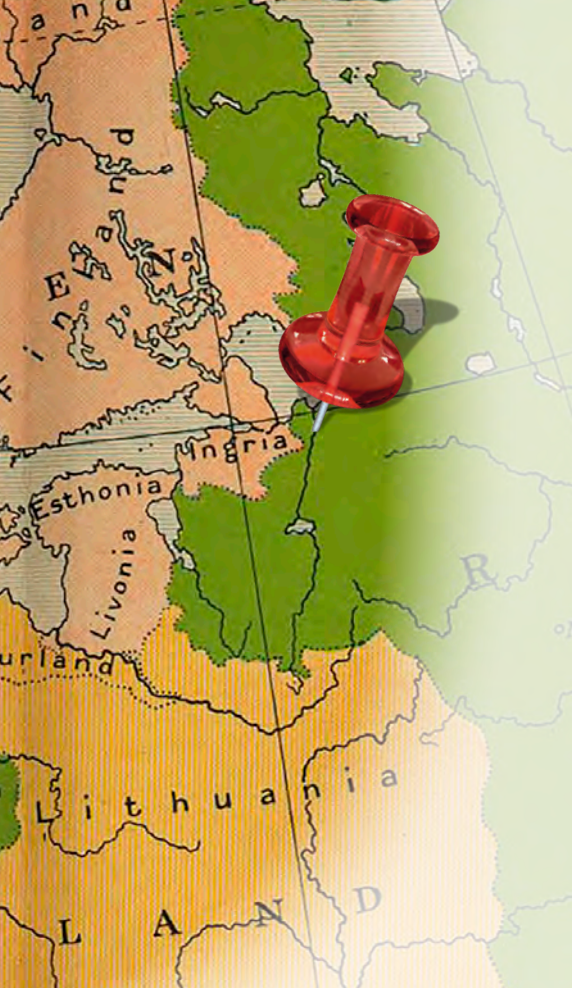
Jacob Pontusson De la Gardie

framträdde inför tsaren 1610 som den ende förutom Napoleon som lyckats inta Moskva från väst. Till skillnad från Napoleon lade De La Gardie inte ner sitt vapen utan markerade den

svenska överheten.

Den svensk-ryska dominansen blev dock kortvarig och De La Gardie gav sig därför av västerut mot Novgorod som det nya målet. Staden erövrades i juli 1611 och redan 1613 försökte svenskarna introducera den blott tolvårige prins Karl Philip, lillebror till Gustav II Adolf, som ny tsar. Planerna gick dock om intet och under påtryckningar från sina bundsförvant i västeuropa, vilka önskade normaliserade handelsförbindelser med det råvarurika Ryssland, signerade slutligen De La Gardie fredsavtalet mellan Sverige och Ryssland, i staden Stolbova, februari 1617.

Foto av originalavtalet som förvaras i Moskva och ägs av Ryska staten.

Det övergripande motivet

bakom krigståget mot ryssarna

var handelspolitiskt, men på grund av den allomfattande konflikten med katolikerna och den framväxande lutherska ortodoxin, så fick krigståget alltmer religiösa övertoner. Gustav II Adolf valde därför att tillsätta en statlig utredning för att bättre utröna huruvida de ortodoxa verkligen var kristna eller skulle betraktas som hedningar. För detta uppdrag utsåg kungen hovpredikanterna Johannes Rudbeckius och Jonas Palma.

Utredningen visade att de ortodoxa var onekligen kristna, men deras präster var alkoholiserade analfabeter och oförmögna att upplysa folket, vilket resulterade i en okunskap om Bibeln och en vidskeplig praxis med ett bugande och bockande inför beläten. Utredningen medförde att Stolbovaavtalet garanterade religionsfrihet inom de områden som införlivades med Sverige. Ortodoxa erhöll rätten att fira gudstjänst i hela det svenska riket och 1642 inrättades den första ortodoxa församlingen i Sverige, och hela västvärlden, vid ryssgården där Stockholms stadsmuseum idag är förlagd vid slussen. Konversioner till den ortodoxa kyrkan var dock inte tillåtna och inte heller att upprätta kloster eller bedriva klosterverksamhet. Områdena Narva, Ingermanland, Jama, Korporje, Nöteborg, Kexholm och Karelen erkändes som svenska. Däremot förblev

Novgorod ryskt. Frågan som nu uppstod var vad man skulle göra med de nyvunna landvinningarna. Mer än 2/3 förblev rysar trots att man försökte befolka landet med västerlänningar. Idén var därför att befolkningen i så stor utsträckning som möjligt skulle försvenskas. Religionen var här en viktig faktor; men i fredsavtalet från Stolbova så skulle religionsfriheten garanteras. Rudbeckius hade dock redan i utredningen dragit slutsatsen att staten måste ingripa, trots paragrafen om religionsfrihet i Stolbovaavtalet, med hänvisning till att det handlar om att rädda själar från evig förtappelse.

Vid Sveriges övertagande av Ingermanland fanns uppemot femtio ortodoxa kyrkor medan de lutherska var endast åtta stycken. Den här dominansen behövde ändras, men inledningsvis ville ändå Gustav II Adolf gå försiktigt fram och gav sken av att vidmakthålla religionsfrihetsklausulen. Under ytan försvårade man dock för de ortodoxa, genom att bland annat införa restriktioner mot nya prästvigningar, vilket resulterade i en akut prästbrist bland de ortodoxa. 1630 hårdnade attityden i samband med att 30-åriga kriget

Gustav II Adolf

fick alltmer religiösa övertoner. Genom kungligt påbud tvingades ortodoxa att delta vid lutherska mässor, och det blev belagt med dödsstraff att konvertera till ortodoxa kyrkan.

Den hårda linjen misslyckades dock och tjänade bara till att skapa en avog inställning bland ryssar mot svensk överhet. Parallellt med ryska ortodoxa fanns det också finska ortodoxa som betraktades av den svenska överheten som legitima missionsobjekt, vilka man hävdade egentligen i sitt innersta väsen var evangelisk-lutherska. Ändock var det väldokumenterat och känt att dessa hade varit ortodoxa ända sedan medeltiden.

Relationen mellan lutherdom och rysk ortodoxi förblev spänd ända fram till 1900-talet och den nya ekumeniska eran som uppstod med Nathan Söderblom. Ändock erkände man varandra som kristna, och man erkände också varandras dop, trots starka meningsskiljaktigheter. 📍

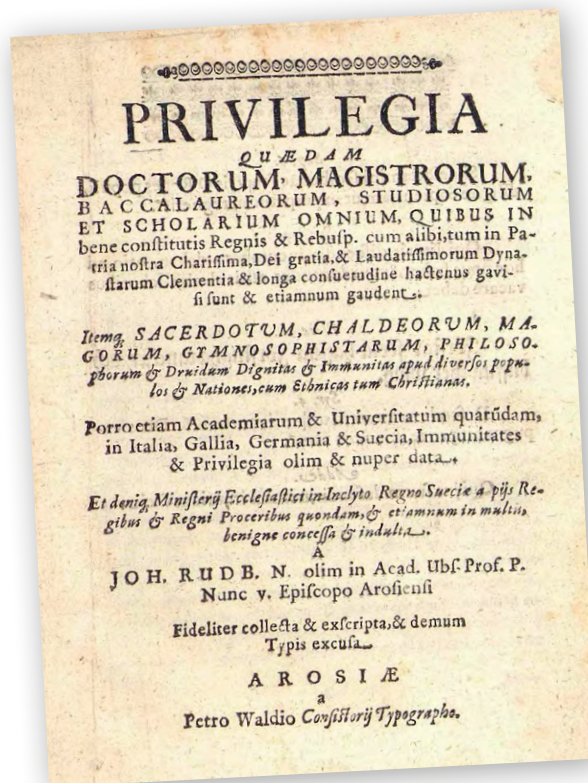

Foto: Kungliga biblioteket

Johannes Rudbeckius gav år 1636 ut en skrift om prästerskapets privilegier - "Privilegium quædam Doctorum, Magistrorum...". Den var ett skarpt inlägg i den dåtida debatten om världslig och andlig makt. De adliga riksråden utropade att "farligare skrift har inte publicerats här i Sverige på hundra år" - en "upprorsbasun". Johannes Rudbeckius tvingades till avbön och boken drogs in. Biskopens boktryckare Peder Wald måste dessutom försäkra att han inte undanhållit några exemplar. Enstaka finns ändå bevarade - bland annat i Stiftsbiblioteket, som numera förvaltas av Västerås stadsbibliotek. (JR)

Den oförskräckte Rudbeckius

Johannes Rudbeckius var en av sin tids mest oförskräckta män. Han höll församlingen i Herrans tukt och förmaning, men han drog sig inte för att säga ifrån mot rikets mäktigaste män.

Text: Gunnar Wetterberg

Foto: Christine Olsson

Efter några år som professor i Uppsala blev han Gustav II Adolfs hovpredikant och följde kungen på fälttåget i Ryssland. Där uppvaktade kungen ingenjörshustrun

Margareta Slots och den 24 maj 1616 fick han sonen Gustav Gustavsson (sedermera greve av Wasaborg) med henne. Rudbeckius blev mäktig upprörd. På våren 1617 höll han en flammande predikan i Storkyrkan i Stockholm, inför kungen och stadens menighet:

Nu haver Eders Maj:t sådant förgätit [lydnadsplikten mot Gud och hans bud] i det Eders Maj:t haver överträtt Guds bud och därmed

icke allenast uppväckt honom till vrede, utan ock icke ringa fläck lagt uppå det berömliga namn som han Eders Maj:t i så många annor stycke givit haver.

Trots utskällningen skickades Rudbeckius till den lediga biskopsstolen i Västerås ett par år senare. Rudbeckius blev en nitisk stiftschef, som outtröttligt visiterade sina församlingar och förhörde både präster och församlingsmedlemmar. För att hålla reda på flocken gjorde han kyrkobokföringen obligatorisk 1622. Tack vare längderna kunde överheten hålla reda på vilka karlar som var gamla nog att skrivas ut till kriget. Under Rudbeckius långa tid

som biskop skickade Sverige/Finland ut 100 000 knektar till de krig som nästan ständigt pågick. Det var inte många av dem som kom tillbaka.

Rudbeckius andra stora insats gällde utbildningen. År 1623 övertalade han kungen och Oxenstierna att få grunda det första gymnasiet i Sverige. Till de första lärarna hörde skalden Georg Stiernhielm och juristen Johan Stiernhöök, båda banbrytare på sina områden.

Tids nog började det gnissla mellan rikskanslern och biskopen. Oxenstierna byggde upp den moderna förvaltningen genom att inrätta fem kollegier för att styra riket. Men kanslern hade tänkt sig ett sjätte kollegium. Kyrkan skulle underordnas en styrelse av både lekmän och präster, consistorium generale. Det skulle betyda att skolan hamnade under världsligt inflytande – dittills hade den legat under domkapiteln.

Kungen och riksrådet väckte förslaget 1623, men med Rudbeckius i spetsen gick prästerskapet bestämt emot nyordningen. Kungen och kanslern återkom till frågan flera gånger under 1620- och 1630-talen, men varje gång höll Rudbeckius och prästerna emot. Inte förrän med Karl XI:s kyrkolag 1686 skulle kyrkan inordnas i det världsliga styret.

Under 1630-talet vidgades motsättningen mellan biskopen och kanslern. Sedan Sverige gått in i trettioåriga kriget 1630 skärptes skattetrycket alltmer, och varje år skickades nya knektar ut i de stupades ställe. När kungen stupat vid Lützen 1632 blev det svårare för hemmaregeringen att hålla emot missnöjet.

Drottning Kristina var Sveriges regent 1644 - 1654. Porträttet är från slutet av 1600-talet och tillhör Tillberga församling.

Foto: Erik Lernerstål

Axel Gustafsson Oxenstierna af Södermøre var en svensk greve och statsman. Han blev medlem av riksrådet 1609 och utsågs till rikskansler 1612, och han blev i praktiken regent 1632 då drottning Kristina var omtydlig. Oxenstierna betraktas som grundaren av den svenska statsapparaten, bildade ämbetsverk och fick dem att samverka, och lät indela landet i jämnstora län med fasta länsgränser, som i huvudsak gäller fortfarande.. Porträtt: David Beck, tillhör Livrustkammaren.

Det jäste och sjöd bland allmogen, och det blev prästerna som kom att föra deras talan. Främst bland dem stod Rudbeckius. I inledningen till en bön för drottningen antydde att de som fortsatte kriget gjorde det för egen vinnings skull. Han beskyllde överheten för att lida av girighet och för att samla ägodelar "under en dygds och snällhets täckelse", medan landet dignade under hunger, pest och krig. I en skrivelse till stiftets prostar gick han till angrepp mot de stora hus och höga torn som enskilda herrar lät bygga, samtidigt som allmogen svalt och for illa. Piken visste var den tog. Ingenstans runt Västerås var bygget större än på Tidön – och där hette tornbyggaren Axel Oxenstierna.

Rudbeckius nöjde sig inte med att predika. Vid riksdagen 1635 såg han till att de ofrälse för första gången gick samman. De vände sig mot skatterna och mot den stora krigsmakten. Det var ett direkt hot mot den krigspolitik som Axel Oxenstierna och riksrådet förde.

"Man måste intet tillstädja att någon präst, bonde etc. kastar fäderneslandet omkull", sade Oxenstierna 1636. Nu var han på

väg hem från tio år i Tyskland, och han visste vem han skulle ta itu med. Kanslern angrep Rudbeckius för att denne återopat katolska exempel i en skrift om prästernas privilegier. Oxenstierna beskyllde Västerås-bispen för att denne inte hållit sig till den rätta läran. Oxenstierna var till allt annat en skarp teolog och förklarade för prästeståndets utsända att skriftens slutsatser inte höll - "och haver bispen en stor släng av Sankt Peters kjortel". Närmare en beskyllning för "påvisket" kunde han knappast komma.

De övriga biskoparna tog avstånd från Rudbeckius. Denne sökte upp Oxenstierna och gjorde avbön. När den lediga ärkebiskopsstolen sedan skulle besättas kunde rådet gå förbi honom utan att väcka större motstånd. Kanslern hade manövrerat ut biskopen, som drog sig tillbaka till Västerås och aldrig återfick samma inflytande. Från 1644 tillbragte han återstoden av sin tid i sjukkammaren "uti stor värk och svaghet". Den sista tiden var han inte längre vid medvetande. Han avled 1646 och begravdes den 6 september; antagligen i samband med stiftets höstsynod. ●

Häxprocesserna och Nicolaus Rudbeckius

Skärtorsdagskväll – det ringer på ytterdörren och utanför står små söta barn i hucklen. Någon rider på en kvast, säger att de ska till Blåkulla, men ingen av dem tror på riktigt att de kan flyga till häxornas värld på sin kvast.

Text: Elisabeth Westerdahl

Annorlunda var det för 350 år sen då vidskepelse härskade bland hög som låg – inte bara i Sverige. Att både Gud och Djävulen fanns predikades i våra kyrkor och rättsväsendet förde processer mot inbillade häxor. I Sverige rasade trolldomsprocesserna som värst på 1670-talet. Oftast var det kvinnor som anklagades och i vårt stift var det främst i Dalarna som anklagelserna haglade. Katolsk vidskepelse hade Luther röjt undan men inte Djävulen själv. Barn med livlig fantasi pekade ut personer som häxor. Kunde präster förvandla bröd och vin till Kristi kropp och blod så kunde nog Satan utföra liknande under.

Dalarna 1669. På bara åtta år avrättades 300 kvinnor som trollpackor i takterna runt Siljan. I Älvdalen blev 9-åriga vallpojken Mats osams med 13-åriga Gertrud om en brödbit. Av slagsmålet gjorde han en berättelse; Gertrud hade smort in sina fötter, gått på vattnet till en ö för att hämta

getter.. Mats berättelse gick från fadern, till nämndemannen, till kyrkoherden Lars Elvius och den ortodoxe biskopen Laurelius. Gertrud dömdes till döden den 19 maj 1669. Det blev upptakten till de svenska häxprocesserna. Snart anmäldes häxor i Lillhärdal, Oxberg och Mora. Häradsrätterna hann inte med alla anklagelser och Laurelius anhöll om en kunglig trolldomskommission. Det blev tortyr och hård rannsaking. På en sandudde i Mora halshögs 23 personer den 25 augusti 1669 efter att ha fått nattvarden. Kropparna brändes därefter på tre bål. Häxskräcken spred sig vidare efter älvarna till Rättvik, Leksand och Orsa. Sen följde den kusten till Gävle och Stockholm där den tog slut.

Gävlepojken och det stora oväsendet.

Det mest kända fallet i Mellansverige handlar om elvaåriga Johan Griis från Gävle. Hans mor hade blivit avrättad som häxa. Johan sändes till en släkting, en hökare på Södermalm i Stockholm. Snabbt samlade Johan barn och unga pigor omkring sig och berättade livfullt om Blåkulla. "Och han kunde så mycket, som vore han barnfödd där". Södermalm var känt för tråtor och bråk med invandare. Man såg snett på de många finska pigorna och två tyska systrar Sippela. Brita var en slarva och Anna avundsvärt driftig, vacker och gift med Bengt Bagare. De skulle bli viktiga i häxprocesserna. Fem av de som avrättades bodde på området och många barn och pigor vittnade. Det har setts som pigornas uppror. Mitt i området var Katarina kyrka under uppförande och i sakristian rymdes en nyinrättad konsistorierätt. Avundsjuka, högfärd, för lite mat och för mycket arbete för pigorna var gamla oförrätter som drogs fram - och allt skyldes på häxorna. En ryttmästare Gråå hade smugglat och

var rädd att Anna Sippela skulle anmäla honom. Alltså utpekade han henne som häxa och för att skydda sina nio barn gjorde han sitt hem till en vakstuga där barn nattetid kunde samlas för att häxorna inte skulle komma åt dem. Om de somnade kunde häxorna lättare ta dem. En häxa kunde ta sig in genom att sticka hål i väggen. Ett bevis blev en hårtuss som vakterskan hann hugga av innan häxan försvann. Hårtussen var Brita Sippelas. Flickorna beskrev den granna drottningen i Blåkulla – det var Anna Sippela. Hennes man bakade bröd och knådade den med rumpan. Inför rättegångarna kom barnen överens om vad de skulle säga. Efter långdragna förhör fick systrarna Sippela sina dödsdomar den 24 april 1676.

Engsö-pigan. På Frösåker i Västmanland bodde den äldre Johan Gyllenstierna - kallad "den vise och värtalige". Han hade tidigare varit domare i Svea hovrätt och inkallades på nytt. Där kom han att möta en flicka från hemsocknen Kärrbo. Protokollen säger: "Maria Jöransdotter, född i Kerbo socken, är hos sina föräldrar här i staden, snickarefolk, klagade över Smeds-Karin, som förfört henne, och först frågat henne om hon ville följa henne till Gästabud, vilket skedde 8 dagar före midsommar. Hon hade aldrig känt henne förut...". Maria, som var piga på Engsö slott i Kärrbos grannsocken, var på besök hos föräldrarna som bodde på ladugårdslandet. Hon beskriver tveksamt och osammanhängande hur Smeds-Karin ett år tidigare tagit med henne till en fest om natten. Hur kunde hon inte säga. Hon visste inget förrän hon var framme - mindes inget annat än att där var vackert. Smeds-Karin lärde henne att föra barn på en stång. "Anna Zippel var Drottning i Blåkulla och klädde Maria till brud". I de fortsatta förhören får hon frågan varför hon for med och svarade att hon inte visste vad som menades med Gästabud. Kunde hon slippa den färden i fortsättningen? Maria svarade "Vad Gud vill det sker, och då är jag tillfreds." Maria fördes åter till fängelset, men då trädde

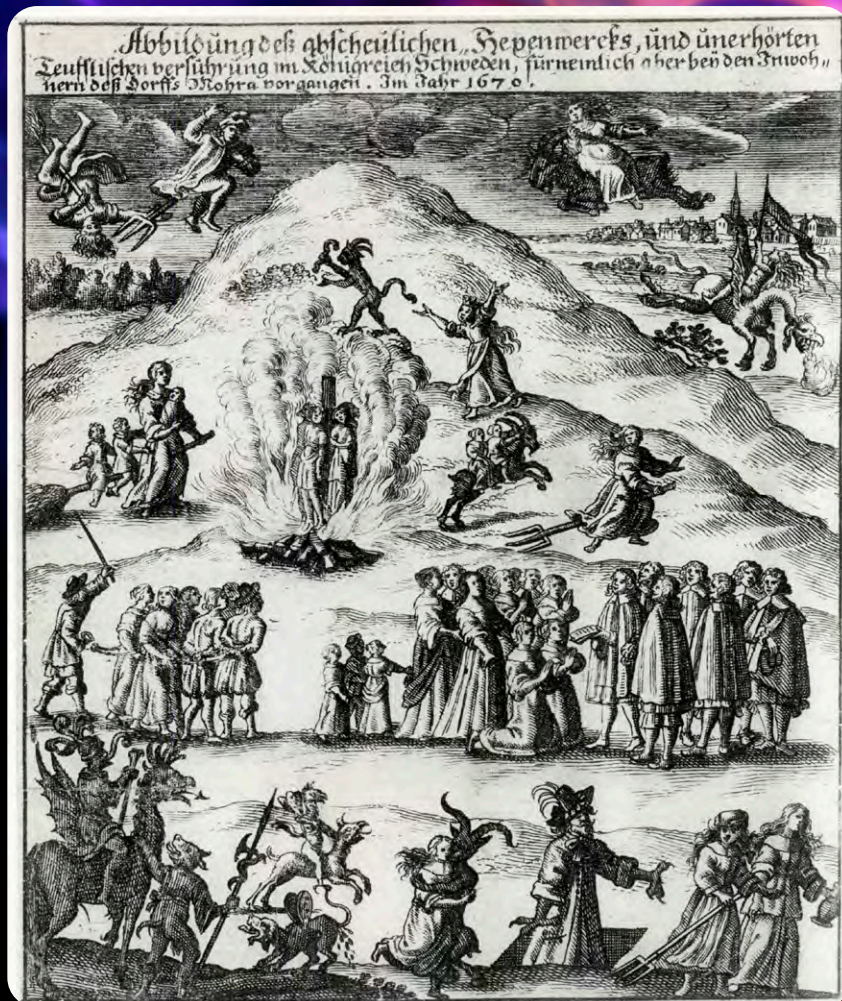
brodern Johan Jöransson fram och anhöll att system skulle slippa fängelse och få bo hos föräldrarna. Hon hade också en önskan om att få tala med kaplanen i Sita Clara som hon hade förtroende för. Men nej - det blev dödsdom. Maria skulle halsuggas "och hon var på sitt adertonde år". Dagen före avrättningen lästes en anhållan upp från fadern. Han bad att få ta hennes döda kropp och begrava den på någon kyrkogård. Rätten beviljade det om det skedde långt bort.

Den 12 maj 1676 halshöggs Maria. I Kärbo har historien om Maria levt vidare i över 300 år. Var det intill Kärbo kyrka som Maria begravdes? Inger Ekblom, författaren till "Trolldomsprocesser i Västmanland", ville i alla fall tro det. Och Smeds-Karin, som hade angivits av Engsö-pigan, hon hängde sig i fängelset efter en förnedrande scen i rättssalen.

Nicolaus Rudbeckius (1622 – 1676), äldste son till Johannes Rudbeckius och Magdalena Hising, föddes fyra år efter det att fadern vigts till biskop i Västerås. Han

fostrades i faderns gymnasium och verkade som lektor där i 15 år; med Hubbo som prebende, innan han blev kyrkoherde i Hedemora och Tuna. Trots svag hälsa utsågs han 1670 till biskop i Västerås och flyttade in i barndomshemmet. Regeringen önskade nya män i trolldoms-kommissionen – män som för försiktigare fram. Nicolaus ombads att utse andliga medlemmar till den och placera om präster i Dalarna för att återfå lugnet. Rudbeckius kände stiftet väl och skillnaden märktes genast. Redan året därpå utgav han på latin en skrift där han säger att

trolldom ska bedömas med försiktighet och stor skepsis – det är illusioner och fantasifoster. Djävulen är den onda kraften bakom förtal och hämndlystnad. Ingen hade sagt detta förut och flera präster inspirerades till kamp mot vanföreställningarna – läkaren Urban Hjärne likaså. Denne skrev ett betänkande där han framhåller att handläggningen i Västerås var föredömlig. Avrättningen av den oskyldiga, sjuttonåriga pigan Maria Jöransdotter från Kärbo hann Rudbeckius dock inte stoppa.

Hon är förmodligen den enda personen från Västmanland som beskyllts för att vara häxa.

Hjärnes skrift gjorde honom berömd och han fick äran av att ha gjort slut på narrspelet. Men det var Nicolaus Rudbeckius klokhet och mod som den 11 september 1676 satte stopp för häxprocesserna. Bara någon vecka tidigare hade Nicolaus avlidit, dryga femtio år gammal, och begravts i det gravkor i Västerås domkyrka där hans föräldrar redan vilade. ●

Om magasinet Rudbeckius:

Illustration framsidan: Mats Minnhagen

Redaktion: Ann Löfqvist (AL), John Rothlind (JR), Peter Åström och Åke Paulsson

Form: Åke Paulsson

Produktion: Västerås stift 2018

Tryck: åtta45

Källor i urval:

Sidan 9 (faktaruta JR): Afzelius, Adam (utg.), *Egenhändiga anteckningar af Carl Linnæus om sig sielf*, Stockholm 1823; Rudbeckius, Johannes, *Dagbok*, utg. av Hall, B. Rud., Stockholm 1938; www.botan.uu.se/vara-vaxter

Sidan 11 (faktaruta JR): Kremp, Dieter, *Christliche Pflanzennamen*, 2015

Sidan 13 von Malmberg, Boo, *Svensk porträttkonst*, Malmö 1978; Steneberg, Karl Erik, *Johan Fritz*, artikel i *Svenskt konstnärslexikon II*, Malmö 1953

Sidan 15 (faktaruta JR): (otryckt källa) *Liber templi Arosiensis*, Västerås domkyrka; (tryckta källor), Campbell, Tony, *A Descriptive Census of Willem Blauw's Sixty-Eight Centimeters*

Globes, i Imago Mundi, The International Journal for the History of Cartography, Vol. 28, 1976

Sidan 18-19 (idé och research JR): *Camenae Arosiensis*, Festskrift vid det svenska gymnasiet trehundraårs-jubileum. Västerås 1923; Gamby, Erik, *Boktryck och boktryckare i Västerås under 1600-talet*, ur *Nordisk boktryckarekonst*, årg. 42 / 1941; Guthraeus, Jacobus, *Eenfeldigh Uthfärdz Predikan*

hållen uthi Västerås Biskops Gård..., D. Johannis Rudbeckii..., Västerås 1647; Hall, Bror Rudolf, *Johannes Rudbeckius (Ner)*, Stockholm 1911; Kjellberg, Sven T., *Västerås under Johannes Rudbeckii tid*, ur *Från Johannes Rudbeckius stift*, Stockholm 1923; Lenæus, Johannes, *LijkPredikning hållen i Westerås Öffuer Salighe Herres Doctor Johans Rudbeckii Begräffning*, Uppsala 1646; Erik Sandberg, *Västerås gymnasium, från stiftsgymnasium till borgerligt läroverk*, Stockholm 1994

Sidan 22-23 Ekström, Gunnar, *Västerås domkyrkas Inventarier genom tiderna*, Västerås 1976; Guthraeus, Jacobus, a. a.; Hallberg, Sigurd (utg.), *Franske legationssekreteraren Charles Ogiers dagbok under ambassaden i Sverige 1634-1635*, Stockholm 1914; Lenæus, Johannes, a. a.; Lindberg, Gustaf, *Johannes Rudbeckius som predikant*, Stockholm 1927; von Malmberg, Boo, a. a.; Rabén, Hans, *Träskulptur och snickarkonst i uppsverige under renässans och barock*, Stockholm 1934; Rothlind, John, *Att förvalta ett*

kyrkligt kulturarv – bevarande- och energieffektiviseringsarbete inom Svenska kyrkan Västerås, 2012; Rudbeckius, Johannes, a. a.; Rudbeckius, Johannes, *Een Christeligh Lijpredikan... Gr. Magni Brahes... Begräffning*, Västerås 1636

Sidan 24-25 Otryckta källor: Dr. Wim Nys, Head of Collections and Research of DIVA, the Museum for Gold- and Silversmithing, Jewellery and Diamonds in Antwerpen. Mejl 17/10-2017, 25/10 2017; Västerås domkyrkas arkiv - Domkyrkans inventariaböcker: D1:1 (1619-1652), D1:2 (1692-1843), D1:3 (1867-1889).

Tryckta källor: Andrén, Erik, *Svenskt silversmide: guld- och silverstämplar 1520-1850*, [2., utvidgade uppl.], Stockholm 2000; Baudouin, Piet, Colman, Pierre & Dorsan Goethals, *Edelsmedekunst in Belgie. Profaan zilver XVIIde-XVIIIde eeuw*, Tiel 1988; Ekström, Gunnar, a. a.; Ekström, Gunnar, *Kyrksilver i Västerås stift genom tiderna*, Vol. 5, Transtrand-Äppelbo, Västerås 1983; Nys, Wim, Claessens-Peré, Anne-Marie, & De Bolle, Laurence, (red.), *Zilver uit Antwerpen = Argentierie d'Anvers = Silber aus Antwerpen = Silver from Antwerp*, Zilvermuseum Sterckshof, Antwerpen 2006; *Zilver uit de gouden eeuw van Antwerpen: tentoonstelling*, Antwerpen, Rockoxhuis, 1989, Het Museumfonds, Antwerpen 1988. ●

Tre utmaningar i Malins och Johannes anda

Text: Mikael Mogren

Malin Hising och Johannes Rudbeckius mötte många utmaningar. När jag tänker på hur svår deras situation verkligen var, får jag arbetslust. För visst har även vi mycket att ta tag i? Det är stora utmaningar just nu för oss själva, samhället och planeten jorden. Jag tänker särskilt på tre utmaningar:

Institutioner Malin och Johannes byggde institutioner. De fungerade dåligt före deras tid. Vi kan inbilla oss att de alltid ska finnas eftersom de funnits så länge: Landstinget, Västerås stift, Svenska akademien, SJ, kommunerna, domstolarna, Svenska Kyrkans Unga, Röda korset, Polisen och alla de andra institutionerna är byggstenar i vårt samhälle. Det är därför de inte får slarvas bort. Faran är att de kraschar och går sönder och aldrig mer blir de samma. Då är det inte lätt att hålla ihop ett samhälle. Just nu är en början att tala väl om institutionerna och att stödja dem som har fått i uppdrag att de ska utvecklas. Var och en behöver också ta eget ansvar, så att vi tillsammans kan ta itu med det som inte fungerar.

Bildning Malin och Johannes främjade bildning. De stod mitt i det rika bildningsarvet och hela deras vision präglades av bön och gudstjänst. Det går att inbilla sig att inget av det där skulle behövas längre, för nu finns ju allt på nätet. Det är inte samma sak. Jag menar att vi behöver återvända till bön och gudstjänst där vi faktiskt deltar med hela oss själva. Börja med att be privat och gå i gudstjänst. Läs Bibeln och börja med Lukasevangeliet. Be Gud som haver barnen kär, och gör det ofta. Varje människa behöver ha tillgång till djupa källor eftersom de bidrar till hållbara lösningar som varken är beroende av ökat uttag av resurser eller rovdrift på våra medmänniskor. Det verkar vara en överlevnadsfråga för vår planet.

Självförtroende Malin och Johannes hade självförtroende. I vår tid upplever jag stor brist på självförtroende. Det är lättare att ladda ur sin ilska framför datorn än att söka upp och samtala med dem som saken gäller. Malin och Johannes satt inte fast i sitt eget utan de vågade satsa trots att de inte hade några garantier. Den som vill lyssna och samtala med andra som inte tycker som en själv brukar upptäcka sin egen hemmahörighet. Malin och Johannes hemmahörighet var deras kristna tro. Den gav dem självförtroende att lära av andra och även att lära ut det som de själva kunde. I dagens Sverige finns det många hemmahörigheter. Att börja förstå andras hemmahörighet är på samma gång att fördjupa sin egen. Den som står stadigt i sin egen hemmahörighet kan också vara generös mot andra. Det gör att självförtroendet växer.